

**UNIVERSITATEA “BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ SOCIOLOGIE**

**MEMORIA NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ:
CONSTRUIREA ȘI RECONSTRUIREA DISCURSIVĂ A
TRECUTULUI NAȚIONAL.
REZISTENȚE STRUCTURALE ȘI PREFACERI
SUBSTANȚIALE ÎN GESTIUNEA POLITICĂ A
TRECUTULUI ROMÂNESC**

– REZUMAT –

**Coordonator științific
Prof. univ. dr. Petru ILUȚ**

**Doctorand
Mihai Stelian RUSU**

CLUJ-NAPOCA, 2013

CUPRINS

Lista tabelor.....	3
Lista figurilor	4
Mulțumiri	5
Prolog programatic: abordarea comprehensivă a memoriei	6
1. Introducere: tripticul epistemologic al cercetării sociologice a memoriei.....	18
1.1. Asaltul sociologic împotriva simțului comun.....	21
1.2. Clarificări conceptuale: promisiunile epistemice ale sociologiei analitice.....	27
2. Teorii ale memoriei colective	56
2.1. Formațiuni teoretice prezentiste	59
2.1.1. Perspective construcționiste.....	59
2.1.2. Teoriile instrumentaliste	81
2.2. Paradigma conservatoristă a memoriei colective	97
2.2.1. Perspective dinamiciste.....	97
2.2.2. Perspective rezististe	106
3. Metodologia uitării.....	120
3.1. De la controlul memoriei spre programarea uitării.....	120
4. Memoria națională românească, între identitate națională, educație de stat și istorie oficială.....	131
4.1. Drumul mnemonic spre națiune.....	132
4.2. Stat-națiune și educațiune de stat: instituționalizarea identității naționale prin sistemul de învățământ.....	148
4.2.1. Literatura didactică românească: de la bucovnă, prin abecedar, către manual .	150
4.2.2. Manualul de istorie națională: „armă de instrucție în masă”	155
5. Chestiuni de metodă: hermeneutica discursivă.....	157
5.1. Analiza discursivă a manualelor de istorie ca vectori ai memoriei naționale.....	157
5.1.1. Analiza documentelor sociale și critica „sociologiei de fotoliu”	162
6. Pedagogia națiunii: propăvăduirea românității prin manualele școlare.....	164
6.1. (Pre-)naționalism patriotic civic (1831-1859/1864)	171
6.1.1. Cadrul politic	171
6.1.2. Sistemul educațional	175
6.1.3. Concepția despre naționalitate	183
6.1.4. Memorii colective. Gestiiuni separate ale trecutului.....	196
6.2. Naționalism etnic herderian (1859/1864-1918).....	234
6.2.1. Cadrul politic	234
6.2.2. Sistemul educațional	237
6.2.3. Concepția despre naționalitate: de la patriotism civic la etno-naționalism herderian	243
6.2.4. Memoria colectivă: naționalizarea trecutului românesc	251
6.3. Între naționalism critic și fanatism naționalistic (1918-1947).....	273
6.3.1. Cadrul politic	273
6.3.2. Sistemul educațional	275
6.3.3. Concepția despre naționalitate	280
6.3.4. Memoria națională	286
6.4. Anti-naționalism comunist (1948-1964).....	309
6.4.1. Cadrul politic	309
6.4.2. Sistemul educațional	311
6.4.3. Concepția despre naționalitate	314
6.4.4. Memoria (anti)națională: socializarea istoriei românești.....	318
6.5. Naționalism comunist: torsiunea națională a comunismului (1964-1989).....	338

6.5.1. Cadrul politic	338
6.5.2. Sistemul educațional	339
6.5.3. Concepția despre naționalitate	343
6.5.4. Memoria național-comunistă: de-sovietizare, autohtonizare, hiperbolizare	346
6.6. De la post-comunism la post-naționalism (după 1989)	374
6.6.1. Cadrul politic	374
6.6.2. Sistemul educațional	381
6.6.3. Concepția despre naționalitate: resurgența etnicității ca marker identitar	386
6.6.4. Memoria (post)națională: de la inerție, prin anti-comunism, spre europeanizare	392
6.7. Reglarea conturilor cu trecutul comunist: politicile tranziționale ale memoriei	417
6.7.1. Închegarea discursivă a anti-comunismului ca retorică oficială	417
6.7.2. Memoria colectivă în contextul justiției tranziționale	418
6.7.3. Raportul Tismăneanu: comisionarea politică a adevărului istoric	419
6.7.4. Rezistența nostalgică: memoria roșie a comunismului	424
6.7.5. Nostalgie vicariantă: tânjind după trecutul pre-biografic	434
6.7.6. Tipologia reglării de conturi între prezent și trecut	447
7. Concluzii generale	451
8. Bibliografie	461
8.1. Avangarda reflecției social politice și istorice românești	461
8.2. Ariergarda consensului societal. Literatură didactică	464
8.2.1. Abecedare, cărți de citire, prime cunoștințe	464
8.2.2. Manuale de istorie a românilor	465
8.2.3. Miscellanea: Legislație, referințe, anuare ș.a.	469
8.2.4. Baze de date utilizate și rapoarte de cercetare ale sondajelor de opinie	470
8.3. Lucrări de specialitate	471

Cuvinte cheie: memorie colectivă, memorie națională, politicile memoriei, analiza discursivă, literatura didactică, naționalism, stat-națiune, identitate națională, construcția statului-națiune, educație publică, istoria românilor, epistemologia istoriei.

REZUMAT

Lucrarea de față își trasează ca obiectiv suprem decriptarea proceselor prin care memoria națională românească a fost construită discursiv și apoi reconstruită recursiv în diferitele sisteme politice și ordini sociale, fiecare cu propria sa secreție ideologică, care s-au succedat în ultimele două secole de existență istorică românească. În acest sens, demersul analitic inițiat în lucrarea de față și-a propus să surprindă momentele critice, punctele de inflexiune, care au marcat procesul de construire, deconstruire și reconstruire discursivă a conștiinței istorice românești. Asumpția teoretică de bază, pe fundalul căreia se desfășoară întreaga analiză, consistă în ideea că memoria colectivă nu este un „dat” al trecutului (*datum*) care se impune asupra prezentului ca reprezentare fidelă a realității consumate a trecutului, ci mai degrabă memoria colectivă este înțeleasă dintr-un unghi prezentist, ca o construcție socio-culturală care reflectă mai curând interesele prezentului decât realitățile trecutului. Inspectat din acest unghi teoretic, trecutul apare ca fiind o resursă simbolică pe care elitele politice și inteligența culturală o exploatează în sensul definirii identității colective a unei comunități sociale. Ca atare, trecutul, departe de a fi reflectat cu fidelitate în memoria colectivă împărtășită în cadrul unei comunități, este mai curând o resursă identitară supusă unui proces de continuă gestionare politică.

Teza este structurată în șase capitole în care este desfășurată argumentația teoretică și analiza empirică, prefațate de un „Prolog programatic” în care este propusă o abordare comprehensivă a memoriei, și completate de concluziile generale urmate de aparatul bibliografic. Capitolul inaugurativ prezintă schema generală pe baza căreia este structurată lucrarea, descriind „tripticul epistemologic al cercetării sociologice a memoriei”. Acesta este inspirat de sentința enunțată de G. Bachelard, în spiritul căruia memoria colectivă este un fenomen pe care sociologia trebuie să îl *cucerească disciplinar, construiască conceptual și confirme empiric*. Capitolul 1 este spațiul în care lucrarea demarează acțiunea de *cucerire sociologică* a memoriei, o noțiune aflată sub jurisdicția disciplinară a psihologiei. Miza primară a lucrării consistă în provocarea a două rupturi epistemologice succesive, al căror rezultat să fie legitimarea abordării sociologice a memoriei: i) în primul rând, ilustrarea caracterului *social* al memoriei individuale, și ii) în al doilea rând, probarea naturii *societale* a memoriei colective. Prezentarea concepțiilor clasice ale memoriei sociale - M. Halbwachs și F. Bartlett -, în contrast cu poziția psihologistă adoptată de H. Ebbinghaus, este instrumentală în sublinierea caracterului inerent social al memoriei individuale. Prima breșă în monopolul disciplinar asupra memoriei exercitat de psihologie este astfel creată. O abordare cu adevărat sociologică a memoriei poate fi lansată doar prin lărgirea breșei inițiale printr-o ruptură

epistemologică secundară, care să pună în evidență natura societală a memoriei. Apelând la patrimoniul ideatic lăsat moștenire de același M. Halbwachs, lucrarea pledează cazul pentru legitimarea ideii că și comunitățile sociale, nu doar indivizii, își au propriile memorii colective, în sensul cultivării de către acestea a unor sisteme de reprezentări despre trecut împărtășite social prin care grupurile încearcă să își definească propriile identități colective. Încercând o lămurire semantică a noțiunii de memorie colectivă, lucrarea propune ca definiție de lucru propoziția care afirmă că memoria colectivă este un sistemul retro-proiecțional de reprezentări sociale pe care ordinea socială curentă le promovează despre propriul său trecut. Este vorba despre un „sistem retro-proiecțional” întrucât reprezentările sociale ale trecutului sunt întotdeauna proiecții retrospective realizate din realitatea prezentului.

Capitolul al doilea își propune să *construiască teoretic* o înțelegere comprehensivă a noțiunii de memorie colectivă. Ca exercițiu preliminar la elaborarea unui model teoretic al memoriei colective, lucrarea face o vastă panoramare a spectrului de teorii care au tematizat fenomenul memoriei. Multitudinea de unghiuri teoretice existente în literatura circulantă în disciplinele socio-umane sunt clasificate în două mari perspective antitetice: a) blocul teoretic al conceptualizărilor *prezentiste*, respectiv b) blocul teoretic al concepțiilor *conservatoriste*. Cele două angrenaje teoretice nu sunt însă perfect unitare intern. Deși similitudinile între diversele perspective plasate sub aceste umbrele sunt considerabile, între ele predominând o vădită „asemănare de familie” (Wittgenstein, 2003, p. 133) [1953: CF, §67], blocurile teoretice nu sunt monolitice. Astfel, fiecare din cele două ansambluri teoretice pot fi la rândul lor divizate în câte două subcategorii. Teoriile prezentiste pot fi clasificate în: i) *teorii construcționiste* și ii) *teorii instrumentaliste*; teoriile conservatoriste se pretează unei categorizări interne în: i) *teorii dinamiciste* și ii) *teorii rezististe*. Un tabel sinoptic poate oferi o panoramare a teoriilor și subteoriilor ce alcătuiesc tabloul concepțional al memoriei colective.

Tabel 1. Tabloul teoriilor memoriei colective

Blocul teoretic	Teorii prezentiste		Teorii conservatoriste	
Subcategoria	Construcționism	Instrumentalism	Dinamicism	Rezistism
„Temperamentul” teoretic	Moderat	Radical	Moderat	Radical
Reprezentanți	M. Halbwachs	G.H. Mead, E.J. Hobsbawm	A.D. Smith, B. Schwartz	M. Schudson, E. Shils

Sursa: elaborare proprie

Teoriile repartizate în cele patru subcategorii nu sunt mutual exclusive; liniile de demarcație care le separă sunt departe de a fi naturale și auto-evidente. Diferențele sunt mai degrabă de nuanță și intensitate a accentului pe care îl pun pe anumite aspecte ce țin de memoria colectivă. De exemplu, în clasa concepțiilor prezentiste, ideea vectorială ce traversează toate perspectivele de această coloratură teoretică rezidă în teza că trecutul și memoria colectivă sunt puse în slujba prezentului. Însă, în timp ce teoriile plasate în subcategoria construcționismului afirmă că trecutul și memoria colectivă sunt construcții socioculturale retrospective elaborate sub presiunea necesităților, constrângerilor, idealurilor și aspirațiilor prezentului, teoriile repartizate în subdiviziunea perspectivelor instrumentaliste radicalizează discursul construcționist, adăugând un element de manipulare din partea elitelor. Astfel, memoria colectivă este tematizată ca fiind în mare parte o ficțiune, sau chiar o invenție, deliberat edificată de către clasa dominantă pentru a fi instrumentalizată în vederea legitimării *status quo*-ului și perpetuării sistemului de ierarhii care îi avantajează și le perpetuează dominația. În același sens, în blocul teoriilor conservatoriste, ideea centrală este că trecutul și memoria colectivă nu sunt atât de maleabile precum le conceptualizează perspectiva prezentistă. Teoriile dinamiciste, deși acceptă că memoria colectivă este fasonabilă și aliniabilă intereselor și ideologiilor din ordinea curentă, încearcă să nuanțeze radicalitatea aserțiunilor făcute de pe pozițiile prezentismului instrumentalist, punctând elementele ce impun restricții asupra gradului de ficționalizare a trecutului. Pe de altă parte, teoriile rezististe, constituind componenta mai radicală a blocului conservatorist, reliefează inerția memoriei colective și a faptelor din trecut conținute de aceasta care se impun în prezent indiferent de eforturile actorilor sociali contemporani, sau chiar împotriva voinței acestora.

Panoramarea diverselor prisme teoretice prin intermediul cărora este tematizată memoria colectivă relevă coexistența a două blocuri teoretice, sau formațiuni concepționale, distincte și opozante, care accentuează calități diferite ale memoriei colective. Simplificând

deliberat cu scopul de a sintetiza pozițiile și clarifica opozițiile, se poate spune că paradigma prezentistă tematizează fragilitatea, precaritatea, maleabilitatea și caracterul instrumentalizabil al memoriei colective. Pe de altă parte, paradigma conservatoristă insistă asupra solidității, inerțialității și caracterului refractar al memoriei colective, care nu doar că nu poate fi manipulată după voința de moment a actorilor interesați, ci dispune chiar de capacitate determinativă asupra ordinii sociale prezente. Odată făcută această cartografiere a teoriilor memoriei colective, lucrarea realizează o serie de „sudaje teoretice” al căror rezultat este elaborarea unui *model evolutiv al memoriei colective*. Modelul pretinde a oferi o perspectivă care reușește să concilieze diferitele abordări aparent contradictorii ale memoriei într-un cadru teoretic unitar. Într-o formulă condensată, modelul evolutiv al memoriei societale pe care îl propun este fundamentat pe o serie de propoziții:

- a) *memoria colectivă este construită social*, ceea ce presupune că imaginea globală despre trecut este rezultatul unei munci de selectare, interpretare, aranjare, cosmetizare și sistematizare. Mai mult, acest fapt implică existența unei *infrastructuri mnemonice instituționale* responsabilă de producerea, administrarea și expunerea viziunii acceptate a trecutului colectiv (sistemul educațional, familia, mass-media și muzeul sunt instituțiile cele mai relevante pentru acest proces – Misztal, 2003).
- b) *construcția socială a ordinii mnemonice se desfășoară potrivit planului (blueprint) avizat de ideologia contemporană dominantă*, ceea ce presupune că memoria societală este pusă în slujba prezentului, fiind modelată în funcție de imperativele politico-ideologice ale momentului.
- c) *schimbarea sociopolitică antrenează schimbarea memoriei colective*, ceea ce înseamnă că o revoluție sociopolitică va genera ca efect secundar o *revoluție mnemonică*, prin care întreaga imagine sponsorizată de ordinea socială defunctă este înlăturată și înlocuită cu o altă reprezentare a trecutului compatibilă cu noul proiect de ordine socială. Pe scurt, răsturnarea ordinii sociale provoacă răsturnarea ordinii mnemonice, iar orice construcție post-revoluționară a unei noi ordini sociale presupune construirea unui nou *regim al memoriei* în deplină consonanță cu aceasta.
- d) *pe termen lung, evoluția memoriei colective urmează modelul „echilibrului punctat”(punctuated equilibrium)* (Eldredge și Gould, 1972), ceea ce presupune că procesul de edificare a ordinii mnemonice este unul lent și cumulativ, vreme îndelungată ordinea mnemonică menținându-se într-o fază de stagnare (*stasis*).

Starea de stagnare este perturbată însă de momente de „efervescentă colectivă” (Durkheim, 1995) [1912], de regulă sub forma mișcărilor sociale, care au un efect creativ/înnoitor asupra ordinii sociale, provocând mutații semnificative. Aceste dislocări în structura ordinii sociale se repercutează asupra structurii ordinii mnemonice, care suferă modificări adaptative noii ordini sociale.

- e) perioadele de criză, în care vechea ordine a memoriei se dezintegrează datorită evoluțiilor sociopolitice creează un interval temporal înăuntrul căruia se desfășoară o confruntare a diferitelor viziuni asupra trecutului colectiv. Va prevala concepția care rezonază cel mai armonios cu noile condiții sociopolitice și care promite cele mai mari servicii ideologice noii ordini în curs de consolidare. Memoriile învinse nu vor dispărea însă, dar vor fi eliminate din circuitul sferei publice, ele continuând să existe sub forma *contra-memoriilor*.

Capitolul al treilea schimbă unghiul de atac, abordând memoria colectivă nu atât din perspectiva modului în care este construit sistemul de reprezentări al trecutului, ci din perspectiva modului în care este programată social uitarea. După cum sugerează și titlul acestui capitol terțiar – „Metodologia uitării” –, în această secțiune a lucrării punctul de focus se deplasează de pe „controlul memoriei” către „programarea uitării”. Sunt identificate și teoretizate principalele forme de organizare socială a uitării. Acestea sunt: a) ștergerea represivă; b) uitarea prescriptivă; c) uitarea ce este constitutivă în formarea unei noi identități; d) amnezia structurală; e) uitarea ca anulare; f) uitarea ca obsolescență planificată; g) uitarea ca tăcere umilită (Connerton, 2008). Repertoriul metodelor de organizare socială a uitării este completat de lista tehnicilor de obliterare mnemonică elaborată de T. Todorov (2003), care menționează a) distrugerea dovezilor, b) intimidarea și interdicția, c) eufemizarea și d) minciuna și propaganda. Sub aspectul controlului pe care statele îl exercită asupra memoriei prin producerea de narative oficiale despre trecut, J.V. Wertsch (2002) inventariază patru astfel de mijloace: a) controlul conținutului informațional, b) controlul îndoielii, c) controlul surselor alternative, d) controlul performativității narative. Toate aceste metode și tehnici de promovare a uitării la nivel colectiv alcătuiesc ceea ce poate fi numită „metodologia uitării”. Concluzia preliminară care este degajată în acest punct al argumentației indică faptul că memoria colectivă este produsul *dialecticii dintre aducere-aminte și uitare*: datorită naturii înalt selective a memoriei, retenția presupune în mod inevitabil obliterarea. Orice sistem social este o comunitate mnemonică angajată în construirea, menținerea și afișarea publică a relației pe care o stabilește cu propriul său trecut. Una dintre premisele fundamentale ale lucrării este că trecutul pe care societatea îl încorporează în prezent prin diverse practici

mnemonice nu este un dat obiectiv, ci o construcție socială condiționată de imperativele sociale, culturale și politice ale prezentului.

Capitolul al patrulea inaugurează tranziția de la teoretizarea abstractă a memoriei colective către *memoria națională românească*, despre care lucrarea afirmă că se conturează istoricește în cadrul coordonatelor fixate de identitatea națională, educația de stat și istoria oficială. De aici și titlul capitolului, „Memoria națională românească, între identitate națională, educație de stat și istorie oficială”. Primul argument principal dezvoltat în această secțiune este expus sintetic în formula „drumul mnemonic spre națiune”. Simplificând la maximum, se susține ideea că fundația pe baza căreia a fost construită națiunea română modernă (și pe baza căreia a fost fundat statul-națiune român) a fost trecutul comun, pe care cronicarii moldo-munteni și cărturarii Școlii ardeleni l-au „descoperit imaginativ”. Națiunea română a fost edificată *via* memoria colectivă. Ce vrea să spună aceasta este că primul pas în lungul proces de construire a națiunii române a constat în dezvoltarea unei relații cu trecutul. Prin constituirea unei memorii colective (etnice, apoi naționale), intelectualii români au revendicat drepturi politice prin invocarea relației privilegiate pe care națiunea română o deținea cu propriul său trecut.

Am argumentat că românii și-au construit identitatea națională descoperindu-și imaginativ trecutul. Aceasta a fost în întregime opera elitelor, iar conștiința politică a identității românești a rămas localizată la categoria minoritară a acestora. Transferul identității naționale de la elite la mase s-a realizat prin intermediul sistemului de învățământ, care a permis „naționalizarea” poporului. Sistemul educațional, înțeles în sensul unei curele de transmisie între cultura înaltă elaborată de elite și cultura populară a maselor, a jucat un rol cardinal în instituționalizarea identității naționale românești și în consolidarea memoriei colective în care identitatea era ancorată. Modelarea conștiinței colective pe calapodul ideii de Națiune nu se putea realiza în lipsa unei infrastructuri educaționale prin care noile concepții identitare elaborate de elite să fie difuzate în corpul social. Tocmai de aceea, examinarea evoluției ideii naționale (și a memoriei colective în trena sa) nu poate fi disociată de instituirea învățământului public de masă.

Școala, ca o componentă fundamentală în infrastructura instituțională a statului modern, reprezintă cureaua de transmisie ce asigură transferul consensului asupra valorilor fixat de elitele politice și intelectuale către păturile inferioare ale societății. Manualul școlar, în special cel de istorie națională, este vehiculul prin intermediul căruia se realizează „pedagogia neamului”. Educația publică de masă a fost agentul de naționalizare prin care s-a operat instituționalizarea identității naționale și configurarea unei concepții specifice despre

trecutul colectiv. Lucrarea analizează apoi sociogeneza și evoluția istorică a literaturii didactice românești, urmărind tranziția acesteia de la „epoca bucoavnei”, prin perioada abecedarului, către dominația manualului. Analiza se fixează pe manualele școlare de istorie națională, văzute atât ca vectori ai memoriei colective cât și ca „arme de instrucție în masă” (Ingrao, 2000) prin care statul-națiune le instrumentalizează pentru a impune în conștiința publică propria viziune legitimatoare asupra trecutului. Manualele școlare de istorie pot fi văzute și ca unitățile scriptice elementare pe baza cărora se organizează „comunitatea textuală” a națiunii. Analizând re-apariția științei de carte (*literacy*) în secolele XI și XII în Europa Occidentală, B. Stock urmărește configurarea a ceea ce numește a fi „comunități textuale”, pe care le definește ca fiind „micro-societăți organizate în jurul înțelegerii comune a unui text” (Stock, 1990, p. 23). Citirea în comun a textelor canonice în evul mediu a condus la emergența unor „societăți orientate textual” (p. 19). Adaptând aparatul conceptual elaborat de B. Stock în studiul memoriei naționale, vom spune că „comunitatea textuală” a națiunii este o macro-societate interpretativă organizată în jurul înțelegerii comune a textelor care codifică scriptic trecutul colectiv al comunității (i.e. a manualelor școlare de istorie națională). Școala este instituția socială programată să deservească acest scop. Potrivit lui B. Stock, emergența și funcționarea unei comunități textuale depind de existența a trei elemente: i) *contact oral*, prin care outsiderii intră în legătură cu o tradiție textuală pre-existentă; ii) un *proces educațional*, prin care tradiția textuală este conservată și perpetuată; iii) *istoricizarea comunității*, prin care comunitatea textuală se înzestrează cu un trecut (i.e. comunitatea își construiește discursiv o memorie colectivă). Ca „loc al memoriei naționale” (*lieu de mémoire*), instituția școlii îndeplinește toate cele trei funcții necesare în funcționarea comunității textuale a națiunii. În primul rând, școala asigură *locus*-ul instituțional în care noii membrii ai comunității intră în *contact oral* cu tradiția mnemonică instituită de societate, facilitând prin aceasta *societatea mnemonică* și echiparea lor cu o *memorie sociobiografică*. În al doilea rând, funcția socială primordială a școlii este de a asigura un *proces educațional*, în cadrul căruia moștenirea culturală a societății este preservată și transmisă mai departe. În fine, prin crearea de texte istorice sub forma manualelor școlare de istorie, comunitatea textuală a națiunii își *istoricizează* existența, elaborându-și o meta-narativă a originii, destinului și devenirii. Școala este, așadar, instituția cardinală a comunității textuale a națiunii, iar manualele școlare sunt, la rândul lor, cămășile scriptice ale tradiției textuale preservată în rândul acestor comunități interpretative. Centrarea analizei pe conținutul literaturii didactice în general și a manualelor de istorie în special facilitează nu atât de mult surprinderea inovațiilor interpretative în istoriografie, cât mai ales cartografierea

hermeneutică a consensului societal sancționat oficial în privința trecutului colectiv. În locul unei analize de istoria ideilor novatoare (focustă pe depistarea inovației și reperarea interpretărilor heterodoxe), lucrarea de față propune o analiză a ideilor devenite ortodoxie istoriografică în urma promulgării lor de către autoritățile statale și popularizate în rândul populației prin intermediul sistemului de învățământ public de masă finanțat și organizat statal. În calitatea lor de expresii ale consensului oficial caționat statal, manualele școlare de istorie pot fi luate ca alcătuint cărămizile constitutive ale memoriei naționale (*building blocks of national memory*).

Capitolul al cincilea ocazionează expunerea de metodă. Lucrarea utilizează analiza discursivă a literaturii didactice în general și a manualelor de istorie în special, în tentativa de a realiza o „hermeneutică discursivă” a memoriei naționale românești. Discursul este înțeles ca un set de interrelaționat texte, precum și practicile asociate producerii, diseminării și recepției acestora (Phillips și Hardy, 2002, p. 3). Pe baza acestei definiții generice, lucrarea și-a propus să surprindă punctele de inflexiune ale procesului de construire, deconstruire și reconstruire discursivă a memoriei naționale românești prin intermediul literaturii didactice promovată statal prin circuitul sistemului de educație publică de masă. Interogațiile de cercetare care au pulsionat demersul pe care l-am întreprins în paginile prezentei teze s-au referit la următoarele chestiuni: cum este constituită discursiv memoria colectivă? Mai la obiect, cum este structurată pe cale discursivă conștiința istorică românească? La nivel instituțional, care sunt instituțiile mnemonice responsabile de producerea, administrarea, diseminarea și reproducerea corpusului de cunoștințe care intră în componența memoriei naționale românești? Care este regimul de funcționare al memoriei și cum influențează, interferează și/sau facilitează discursurile dominante producerea și reproducerea memoriei naționale? Care sunt mecanismele prin care sunt articulate blocurile discursive prin care este promovată o anumită înțelegere colectivă despre trecut? În durata istorică lungă, cum evoluează aceste blocuri discursive și ce prefaceri suferă? Care sunt conexiunile dintre discursul mnemonic, ideologiile hegemonice și instituțiile statale?

Răspunsurile la această serie de întrebări au fost formulate prin analiza discursivă a cărților școlare de istorie națională publicate în ultimele două secole de existență istorică românească (din 1839, anul apariției primului manual de istorie în țările române, până în ziua de astăzi). Eșantionul supus analizei cuprinde 86 ediții originale (96 volume cu tot cu reeditările consultate) de manuale de istorie și alte cărți școlare (abecedare, cărți de citire, prime cunoștințe). O analiză exhaustivă, care să cuprindă întreaga colecție de manuale de istorie publicate în literatura didactică românească, nu a fost posibilă din rațiuni ce țin atât de

indisponibilitatea materialelor cât și de imposibilitatea de procesare analitică a unui volum atât de mare de lucrări. În aceste condiții, utilizarea unui eșantion s-a dovedit a fi singura soluție fezabilă. Totuși, volumul mare de lucrări incluse în colecția de manuale analizate discursiv, precum și scrupulozitatea de a include în eșantion manuale publicate pe întreaga perioadă supusă analizei, asigură un grad mare de reprezentativitate.

Capitolul al șaselea, intitulat „Pedagogia națiunii: propăvăduirea românității prin manualele școlare”, urmărește să probeze ideea conform căreia naționalismul a fost doctrina identitară care a marcat decisiv structurarea memoriei istorice românești. Începând cu secolul al XIX-lea, ideea națională, iar apoi ideologia naționalistă, a avut o înrâurire profundă asupra conștiinței colective românești în general, și asupra conștiinței istorice în special (Boia, 1995, p. 7). Influența doctrinei naționaliste asupra identității românești a fost atât de formidabilă încât, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, întregul discurs istoric va fi turnat în jgheaburi naționaliste. Conștiința identitară a românilor, precum și conștiința lor istorică, stau sub semnul ideii naționale. Memoria colectivă a românilor nu poate fi înțeleasă decât inspectată prin optica evoluției doctrinei naționalismului.

Pe baza teoriilor asupra naționalismului elaborate de L. Greenfeld (1992) și M. Hroch (1985), lucrarea elaborează un model secvențional al evoluției naționalismului românesc, în funcție de care este urmărită configurarea și reconfigurarea memoriei istorice românești. Traseul naționalismului românesc se conformează următoarei secvențialități: a) (*pre-*) *naționalism patriotic civic*, localizat temporal în prima jumătate a secolului al XIX-lea, specifică luminismului românesc; b) *naționalism etnic herderian*, care a dominat ultima jumătate a secolului al XIX-lea, specifică romantismului post-pășoptist; c) *naționalism* bifurcat în versiunile sale *critică*, respectiv *fanatică*, în perioada interbelică; d) *anti-naționalism* în timpul primei faze a comunismului; e) *naționalism socialist* în faza națională a comunismului matur; f) *etno-naționalism ortodox*, în prima fază a post-comunismului românesc; g) *post-naționalism* în curs de consolidare ulterior integrării europene a societății românești. Pe fundalul acestei scheme, lucrarea urmărește modul în care fiecare dintre aceste tranziții identitare (reflectate în concepția despre națiune) a presupus restructurări ale imaginii trecutului colectiv. Întrucât discursul istoric românesc a fost turnat în jgheaburi naționaliste, era de așteptat ca fiecare modificare în concepția naționalistă să antreneze la rândul ei schimbări semnificative la nivelul pietrelor unghiulare ale memoriei naționale românești: originea, vechimea, continuitatea, spiritualitatea, unitatea și independența poporului român în decursul istoriei.

Analiza a acoperit o perioadă de două secole de existență a ideii naționale, de la începutul secolului al XIX-lea, până în plină contemporaneitate. Memoria națională românească începe să prindă contur începând cu această perioadă, urmând ca până la sfârșitul secolului acest proces de profilare a memoriei naționale să fie în mare parte finalizat.

Demersul analitic este tributar teoriei cadrelor sociale dezvoltată de M. Halbwachs (1992) [1925], a cărei principală inovație ideativă a constat în susținerea că memoria individuală este întotdeauna încadrată într-un context social (familie, grup de prieteni, colectiv profesional, confesiune religioasă etc.), în sensul că individul își amintește evenimente și experiențe din trecut doar prin prisma grupului, ca membru al unei colectivități sociale. Ca atare, cadrele sociale modelează memoria individului, conferindu-i un caracter perspectival grupal. Teoria cadrelor sociale ale memoriei a lui Halbwachs se referă însă doar la memoria individuală, nu și la cea colectivă. Elaborând pe baza acestor concepții halbawachsiene, poate fi dezvoltată „teoria cadrelor societale ale memoriei colective”, construită prin extrapolarea concepției individualiste a lui Halbwachs la nivelul memoriei colective. Liniile de forță ale teoriei cadrelor societale ale memoriei colective enunță faptul că modul în care trecutul este gestionat în conștiința istorică a unei comunități sociale este condiționat de o serie de cadre societale (cum ar fi regimul și organizarea politică, gradul de dezvoltare și centralizare a statului, nivelul de articulare instituțională a sistemului de învățământ public de masă, ideologia prevalentă în conștiința publică etc.). Memoria colectivă este supusă efectelor sculptative ale acestor cadre societale, conținutul său luând forma pe care o permite natura acestora. Premisa teoretică a abordării noastre, care pilotează întreaga analiză, este că memoria națională românească este modelată de multiple ancadramente societale, principalele cadre ale memoriei naționale românești fiind: regimul politic, sau starea de fapt a politiei¹; gradul de organizare al educației publice elementare și gimnaziale; și cadrul ideologic al concepției despre națiune, naționalitate, naționalism. Statul național român reprezintă, în această schemă a lucrurilor, meta-cadrajul care subsumează toate celelalte cadre, întrucât memoria națională este intrinsec legată și intim întrețesută în procesul de construire a statului-națiune românesc.

Argumentația a insistat asupra faptului că *originea* comună, *continuitatea* istorică, *unitatea* etnică, culturală și statală, *independența* politică și *spiritualitatea* (creștin-ortodoxă) reprezintă cadrele arhetipale mitologemice pe baza cărora este organizată memoria colectivă

¹ Termenul „politie”, de proveniență grecească (πολιτεία), desemnează fie o entitate organizată politic, fie organizarea politică a unei colectivități. În rândurile de față noțiunea de politie este utilizată în sensul al doilea, i.e. forma de organizare politică a unei entități sociale.

în general și memoria națională românească în particular. O atenție importantă a fost acordată *logicii socio-politice a periodizării istorice*. Modul în care trecutul colectiv este periodizat, precum și evoluția în timp a cadrajelor temporale, are consecințe socio-politice de prim ordin: periodizarea trecutului, prin stabilirea de praguri temporale de maximă încărcătură simbolică în desfășurarea timpului istoric, reflectă valorile, idealurile și aspirațiile regimului curent. Trecutul, secvenționat în deplină consonanță cu imperativele agendei politice contemporane, este astfel instrumentalizat pentru a consolida ordinea socială consacrată.

După precizarea schemei analitice pe baza căreia a fost proiectată derularea cercetării empirice (i.e. analiza discursivă a conținutului literaturii didactice românești), restul capitolului al șaselea găzduiește grosul investigației empirice propriu zise. Sunt analizate *cadrul politic, sistemul educațional și concepția despre naționalitate*, decelându-se apoi efectele acestor „cadre societale” asupra memoriei colective, în fiecare din cele șapte secvențe ale evoluției naționalismului românesc. Schematizat, rezultatele sintetice ale cercetării, structurate pe grila analitică ce i-a servit drept cadru general, pot fi prezentate în următorul tabel sinoptic.

Tabel 2. Schema analitică și sinteza rezultatelor cercetării

Perioada istorică	Ancadramentul societal	Memoria colectivă
1831-1859/1864	Cadrul politic: statalitate fragmentară, vasalitate otomană (în principatele danubiene) și habsburgică (Transilvania).	Gestiuni separate ale trecutului. Trecutul românesc este gestionat politic defalcat în funcție de frontierele etatiste. Literatura didactică în general și manualele de istorie în special conturează <i>memorii colective</i> particulare fiecărui principat românesc. Chiar dacă sunt recunoscute originea latină comună, continuitatea istorică a neamului românesc, unitatea de neam a românilor și spiritualitatea creștin-ortodoxă ca elemente comune, fiecare țară română își conturează propria memorie etatistă, tributară propriului cadru statal de referință și unei logici regio-centrice de conceptualizare a trecutului.
	Sistemul educațional: debutul procesului de creare a unei rețele de unități școlare de învățământ public primar sponsorizate statal (post 1781 în Transilvania – <i>Norma regia</i> , post 1831 în principatele danubiene – <i>Regulamentul organic</i> și <i>Regulamentul școalelor publice</i> din Țara Românească și Moldova). Învățământul istoric începe să fie introdus, însă acesta nu reușește să detroneze supremația moralei creștine (ortodoxe) care continuă să domine incontestabil universul textual al literaturii didactice. Procesul educativ din această perioadă poate fi caracterizat drept o <i>pedagogie a obedienței față de stăpânire</i> .	
	Concepția despre naționalitate: patriotism civic pre-naționalist, al cărui virtute cardinală era definită ca fiind îndeplinirea obligațiilor civice față de „Stăpânire” și Dumnezeu. În avangarda reflecției social politice programul unionist, al statului națiune unitar român, se articulează în preajma momentului revoluționar pașoptist. Literatura didactică, reflectând	

	consensul societal aprobat oficial, este în mare măsură încă străină de fiorul naționalist care pulsa deja în imaginația politică a inteligenței românești.	
1859/1864-1918	Cadrul politic: încheierea stărilor românești prin articularea formulei minimale a statului național român rezultat în urma unirii Țării Românești și Moldova în 1859. Instituirea monarhiei ereditare prin înscăunarea lui Carol I ca principe (1866), ridicat la rangul de rege (1881) ca urmare a câștigării independenței statale (1878) prin „Războiul Mântuirii Neamului”. Perioada este marcată de construirea națiunii și consolidarea statului român în baza ideii regalității dinastice.	Naționalizarea memoriei istorice românești. Asamblarea statului național român prin unirea principatelor din 1859 a produs restructurarea majoră a coordonatelor principale ale memoriei colective. Gestiunile anterior separate ale trecutului românesc au fost înlocuite de un cadru singular în interiorul căruia trecutul principatelor au fost contopite într-o unică memorie națională. Odată cu ștergerea granițelor politice dintre principatele danubiene au fost dizolvate și liniile de separație ale istoriilor provinciale. Procesul poate fi descris ca unul de <i>naționalizare</i> a trecutului românesc, în urma căruia memoriile regio-centrice ale principatelor au fost omogenizate într-o memorie națională românească. Naționalismul, ale cărei forțe ideologice au fost descătușate în avangarda romantismului pașoptist, a fost asumat statal și transformat în idee-călăuză a istoriei românilor propagate prin manuale școlare doar după unificarea principatelor danubiene. În consecință, trecutul anterior defalcate pe aliniamentele granițelor politice dintre principatele române sunt fuzionate într-un tot unitar. Istoriile separate ale Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei sunt sintetizate în <i>istoria națională</i> a poporului român, care își găsește încoronarea simbolică și politică în instituirea regalității.
	Sistemul educațional: are loc instituționalizarea învățământului public de masă în urma legiferării obligativității și universalității instrucțiunii primare în anul 1864. Autoritățile noului stat-națiune român instituit în 1859 demarează o campanie susținută de largire a rețelei de unități școlare, ale culmi va fi atinse în reformele haretiste ale învățământului rural. Învățământul istoriei este de asemenea instituționalizat, devenind o materie nucleară în programele școlare ale noului stat național român. Începând cu anii '70, se produce o adevărată explozie publicistică în privința manualelor de istorie, care devin cărămizile textuale prin care autoritățile statale încearcă să construiască identitatea și memoria naționale românești. Pe fondul schimbării concepției despre naționalitate, educația începe să promoveze tot mai intens o <i>pedagogie a xenofobiei</i> .	
	Concepția despre naționalitate: perioada de după unirea principatelor danubiene în statul național român cunoaște intensificarea discursului identitar centrat pe factorul etnic. Se produce tranziția dinspre un patriotism saturat de morala creștină axat pe obediență civică față de stăpânire înspre <i>naționalism etnic herderian</i> . Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, <i>românismul</i> irumpe în conștiința colectivă ca discurs identitar permeat de tente xenofobice. Românismul identitar se definește prin destinul „duhului național” în istorie și împotriva <i>străinismului</i> denunțat viguros ca alterând puritatea sufletului românesc. Discursul autohtonist, care își va găsi împlinirea supremă abia în interbelic, își are rădăcinile înfipte în această perioadă.	
1918-1947	Cadrul politic: suita de evenimente politice formative ale statului național român își găsește	Memoria națională în dualitate discursivă. Cele două fronturi ale

	<p>apoteoza în Marea Unire din 1918. „Visul milenar” al „tuturor românilor” s-a concretizat în realitatea politică a României Mari. Pe de altă parte, la pachet cu teritoriile încorporate, statul român expandat a moștenit și un mare procent de minorități etnice care i-au amenințat omogenitatea internă. Pe acest fundal politico-demografic, autoritățile au intensificat eforturile de românizare a populației. Pe plan strict politic, în această scrută perioadă temporală democrația de fațadă a fost înlăturată, locul ei fiind luat de dictatura regală carlistă (1938-1940), apoi de dictatura militară antonesciană (1940-1944), înlocuită după război de dictatura comunistă (1947-1989) care avea să dureze mai bine de jumătate de veac.</p>	<p>avangardei (fanatismul naționalistic al reflecției cultural-ideologice, respectiv naționalismul critic al reflecției istoriografiei profesioniste) își au reflexiile în literatura didactică prin intermediul căreia se configura memoria națională. Aceasta din urmă se definește atât într-o formulă radical naționalistă, cât și pe coordonatele istoriografiei critice stabilite de „școala nouă”. Discursul istoriografic difuzat prin manualele școlare evoluează astfel în două registre paralele ale gamei discursive a naționalismului: i) discursul în <i>naționalismul major</i> (fanatismul naționalistic), și ii) discursul în <i>naționalismul bemol</i> (care preia intonații critice). În cadrul acestui concert naționalist, în care pot fi distinse cele două partituri de intensități diferite, are loc <i>consolidarea memoriei naționale românești</i> construită în ultima jumătate a secolului al XIX-lea.</p>
	<p>Sistemul educațional: în noile condiții demoteritoriale aduse de unire și de eterogenitatea populațională creată de aceasta, autoritățile statale au lansat un <i>Kulturkampf național</i> pe plan educațional. Finalitatea urmărită era unificarea și centralizarea învățământului, la care se adăuga și transformarea școlii într-un locus instituțional de fasonare a „omului național”.</p>	
	<p>Conceptia despre naționalitate: pe fondul „consensului naționalist” prevalent în epocă, două bifurcații ale naționalismului pot fi reperate. Pe de o parte, discursul autohtonist se radicalizează în ceea ce am numit <i>fanaticism naționalistic</i>, i.e. credința fanatică în destinul istoric al ideii naționale. Pe de altă parte, pe linia tradiției junimiste se configurează un <i>naționalism critic</i>, care păstrează credința politică în ideea națională, dar nu mai este dispus să sacrifice adevărul pe altarul naționalismului.</p>	
<p>1947-1964</p>	<p>Cadrul politic: evenimentul inaugurativ al perioadei consistă în abolirea monarhiei și instaurarea regimului de „democrație populară”, în fapt un regim comunist aservit URSS-ului. Regimul lansează programul de <i>socializare</i> a societății românești, prin naționalizarea industriei, colectivizarea agriculturii, lichidarea opoziției politice și reconfigurarea structurii sociale. Violența statală care au acompaniat aceste reforme structurale justifică eticheta de stalinism românesc.</p>	<p>Memoria anti-națională și sovietizarea trecutului românesc. Turnura abruptă de la naționalism la socialism s-a repercutat nemijlocit și asupra memoriei românești, a cărei formulă sedimentată istoric în cadrele naționaliste a fost dezintegrată și reconstituită pe temelii socialiste. Originea românilor a fost puternic slavizată, iar întreaga istorie a românilor a fost regândită dintr-o perspectivă sovieto-centrică. Autohtonismul care a prevalat în secolul naționalist românesc se transformă în slavonism. Autofilia românească lasă locul rusofiliei</p>
	<p>Sistemul educațional: învățământul românesc a făcut, la rândul-i, subiectul reformei structurale generale lansată de noul regim. Aceasta a dislocat tradiția învățământului românesc din matca naționalistă în cadrul căreia s-a configurat istoricește, repoziționându-l pe aliniamente sovietice. Învățământul particular a fost</p>	

	<p>desființat, iar cel public a fost explicit ideologizat. O altă ruptură în tradiția pedagogică română a constat în introducerea principiului manualului unic, prin care autoritățile dobândeau control complet asupra procesului educațional. Învățământul a fost orientat în direcția <i>tehnificării și industrializării</i>, școala devenind o instituție racordată la proiectul de construire a societății socialiste.</p>	<p>sovietice, care pe alocuri capătă chiar accente de rusolatric. O altă mutație substanțială se produce în privința concepției referitoare la unitatea poporului român. Decisivă este re-semnificarea unității naționale în unitate muncitorească, pe fondul unui proces atotcuprinzător de socializare a naționalului. Pe aceleași linii deja trasate, tema independenței este reconceptualizată, pe plan extern, din neatarnare politică a națiunii române în independență economică a statului în fața imperialismului occidental. Pe plan intern, independența îmbracă semantica luptei sociale pentru idealul egalitar, o luptă care va fi condusă, începând cu secolul XX, de Partidul Comunist Român. Componenta monarhică a memoriei naționale, adăugate în secolul naționalist ca urmare a evoluțiilor politice în direcția constituirii monarhiei dinastice, a primit o lovitură de grație. Ideea monarhică este abolită din memoria istorică românească la fel cum monarhia a fost abolită din organizarea politică statală.</p>
1964-1989	<p>Concepția despre naționalitate: Instalarea politică a comunismului a deturnat „revoluția națională română” începută în post-pașoptism și desăvârșită prin făurirea României Mari. Totodată, „consensul naționalist” constituit pe durata unui secol întreg a fost brusc suprimat. Marile decupaje pe verticală operate de către imaginarul naționalist, prin care umanitatea era astfel secționată, pe criterii lingvistico-etnice, în națiuni omogene intern și eterogene între ele, sunt înlocuite cu liniile de fractură orizontale care nu țin cont de frontierele naționale și produc clivaje socioeconomice în interiorul aceleiași societăți. Comunismul aduce o serie de răsturnări majore în tradiția sedimentată în decursul secolului naționalist al existenței istorice românești. Tăieturile verticale care delimitau națiuni au fost înlocuite de clivajele orizontale care separau straturile sociale ale societății. În imaginarul politic, modelul mozaical al națiunilor a fost înlocuită cu metafora geodezică a straturilor sociale. În plus, ideea națională a destinului istoric al românismului este înlăturată de ideea socială a luptei de clasă fără considerente naționale. Iar principiul motric al istoriei devine din lupta pentru împlinirea idealului național în lupta clasei muncitoare pentru idealul egalitar.</p> <p>Cadrul politic: perioada secundă a comunismului românesc este deschisă de „Declarația de independență” față de Moscova enunțată de P.M.R. în aprilie 1964. Aceasta simbolizează autohtonizarea societății românești și debutul torsiunii înspre național-comunism. Tendința va fi puternic accentuată prin actul de non-conformism politic al lui N. Ceaușescu din 1968 (condamnarea invaziei Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia) și mai apoi de intensificarea naționalismului în cadrul comunismului, care va atinge cote grotești în anii '80.</p> <p>Sistemul educațional: în termeni strict cantitativi, comunismul a completat proiectul modernizator al învățământului public românesc început la 1864. Pe plan cantitativ, reformele</p>	<p>Memoria național-comunistă: de-sovietizare, autohtonizare, hiperbolizare. Inițiate timid încă din anii '60, autohtonizarea politică și autarhizarea culturală românească se intensifică progresiv, atingând cote maxime spre sfârșitul anilor '80. Prefacerile memoriei istorice românești oglindesc evoluțiile de ordin politic. Cea mai remarcabilă mutație o reprezintă re-naționalizarea memoriei românești după ce în prima fază a socialismului fibra națională a fost pe de-a-ntregul desprinsă din înțelegerea istorică a trecutului</p>

	<p>comuniste au finalizat proiectul modern al educației publice de masă românești. Sub aspect calitativ, evoluția geopoliticii, în special răcirea relațiilor româno-ruse, a favorizat reintroducerea factorului național în conținutul educațional. Legislațiile învățământului din 1968, respectiv 1978, afirmă principiul politizării instituției școlare, care incumbă, pe lângă funcția sa strict instructiv-educatională, și rolul de modelare ideologică în procesul formării de „cetățeni militanți ai construcției socialiste și comuniste”. Educația ideologică este așadar parte integrantă a procesului instructiv-educativ. <i>Legea educației și învățământului din 1978</i> specifică, printre „obiectivele fundamentale ale învățământului”, proiectul regimului de <i>antropomorfoză socialistă</i>. „Formarea și educarea omului nou” devine un obiectiv tangibil în condițiile în care școala devine un agent explicit de ideologizare care acționează zilnic, vreme de cel puțin zece ani, asupra sculptării socialiste a sinelui, caracterului și mentalului copilului.</p> <p>Concepția despre naționalitate: în trenea evenimentelor politice, ideea națională a cunoscut o nouă manifestare plenară. Placa turnantă spre naționalism pe care s-a angajat regimul comunist matur a dus de la „suprimarea la reafirmarea valorilor naționale” (Verdery, 1991, p. 98). După cum punctează și cercetătoarea americană, „ideia națională” pentru care O. Goga și-a confesat crezul fanatic a fost recuperată și prelucrată ca „simbol suprem” (<i>master symbol</i>). Retorica identitară s-a reconfigurat în jurul ideii de Națiune, aceasta din urmă recâștigându-și locul central pe care l-a avut începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea în conștiința de sine a românilor (Verdery, 1991, p. 122).</p>	<p>poporului român. Memoria istorică românească a devenit din „națională în formă, socialistă în conținut”, „națională în formă, <i>naționalistă</i> în conținut”, deși a păstrat și un puternic element socialist. Viziunea naționalistă care a dominat spiritul istoriografic românesc începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea până la 1947 s-a văzut re-întronată ca optica oficială prin prisma căreia trebuie vizualizat trecutul autohton. Ideile care i-au obsadat pe naționaliștii români (continuitatea politico-statală, „România eternă”, neatârarea națională, unitatea veșnică a românității) au fost amplificate în discursul istoric național-comunist. Moștenirea națională a tradiției culturale românești a fost complet recuperată. Memoria istorică românească a re-devenit <i>memoria națională</i>. Procesul de re-naționalizare a memoriei istorice românești s-a împletit însă tot mai strâns cu subordonarea partinică a istoriei contemporane. Secolul XX în general și istoria contemporană în special (delimitată ca începând din 1918) sunt aproape complet <i>pecerizate</i>, putând fi lecturate ca o biografie instituțională a partidului și mai ales ca o biografie personală a tovarășului Nicolae Ceaușescu.</p>
<p>Post-1989</p>	<p>Cadrul politic: întreaga perioadă de după decembrie 1989 poate fi introdusă sub titlul „Priza trecutului comunist asupra prezentului și anevoioasa eliberare de moștenirea trecutului”. Răsturnarea regimului comunist prin mișcările stradale care au cuprins România în decembrie 1989, la care s-a adăugat concursul manevrelor de culise, nu a propulsat societatea românească afară din comunism. Tranziția de la o societate închisă, totalitară, de tip stalinist, către o societate deschisă, pluralistă, de tip democratic, avea să fie nu doar lungă și epuizantă, dar ea avea să se petreacă (în cea mai mare perioadă a ei) sub directul ghidaj politic al vechii garnituri comuniste. În ciuda ezitărilor și atracțiilor conservatoare, forțele democratice au reușit pe</p>	<p>Memoria (post)națională: de la inerție, prin anti-comunism, spre europenizare. Implozia regimului comunist nu a antrenat instantaneu o restructurare majoră a înțelegerii colective a trecutului românesc. Pentru aproape un deceniu de la Revoluția română din 1989, modul de raportare la trecut a fost caracterizat de <i>inerție discursivă</i>. Apoi, pe măsură ce s-au întesit eforturile de integrare în structurile euro-atlantice (finalizate cu aderarea României în NATO în 2004 și în UE în 2007), vechea imagine naționalist-eroizantă a</p>

	<p>termen lung să prevaleze, orientând societatea românească înspre occident și angajând ferm elita politică în direcția europeanizării societății românești. Aceste eforturi aveau să fie împlinite prin acceptarea României în NATO (2004) și integrarea în Uniunea Europeană (2007).</p>	<p>trecutului autohton a fost succesiv revizuită. În primul rând, prin introducerea manualelor alternative începând cu anul școlar 1997-1998, care au pulverizat discursul monofonic, în locul acestuia instalându-se <i>polifonia discursivă</i> în cadrul căreia se făceau auzite atât voci conservatoare și naționaliste, cât și voci reflexive sau chiar postmoderne. Conștiința istorică promovată de manualele școlare de istorie a fost ulterior dislocată din matca sa tradițională a statului-națiune și a ideologiei naționaliste începând cu 2004, când programele școlare de istorie elaborate de autoritățile statale au dizolvat practic cadrele naționale ale trecutului românesc. Începând din clasa a IV-a până în clasa a XII-a, „Istoria românilor” s-a prefăcut în „Istorie”, iar trecutul românesc a fost abordat doar din perspectivă europeană și într-un cadru de referință continental. Toate aceste restructurări ilustrează <i>condiția post-națională a memoriei istorice românești</i>.</p>
	<p>Sistemul educațional: Capotarea regimului comunist în decembrie 1989 a scos la suprafață criza structurală subzistentă într-o formă latentă înainte de momentul revoluționar. Conștiința explicită a crizei totale a societății românești (politică, economică, culturală, morală etc.) s-a configurat sub imperiul a două idei forte, luate drept principii-călăuză ale post-decembrismului românesc: i) necesitatea <i>tranziției</i> de la societatea închisă la societatea deschisă, realizată prin intermediul ii) <i>reforme</i> sistemice. În educație, reforma s-a produs cu întârziere de un deceniu, fiind lansată doar spre sfârșitul decadei. Două au fost modificările cruciale: i) introducerea manualelor alternative; ii) promovarea intensă a europenismului concomitent cu temperarea identificării etno-naționale.</p>	
	<p>Concepția despre naționalitate: după o primă fază în care s-a înregistrat o resurgență a naționalismului etnic, al cărui avatar era reprezentat de fanaticismul naționalistic al interbelicului românesc, s-a impus din ce în ce mai pregnant o concepție post-naționalistă. Europeanizarea progresivă a României, integrarea statului român în structurile euro-atlantice finalizată prin aderarea la Uniunea Europeană în 2007 au temperat pasiunile naționaliste atât de incandescente la începutul tranziției în anii '90. Cu toate rezistențele autohtoniste, europenismul a înlocuit naționalismul ca atitudine politică dominantă în mentalul colectiv românesc. Se poate argumenta cazul că în stadiul post-aderării României în UE, societatea românească a intrat în faza <i>post-naționalistă</i>.</p>	

Tabloul sinoptic prezintă, într-o formă extrem de concentrată, evoluția memoriei naționale în ultimele două secole de existență istorică românească, punând în legătură prefacerile substanțiale în gestiunea politică a trecutului românesc cu prefacerile cadrului politic, ale sistemului educațional și ale concepției identitare despre naționalitate.

Cartografiind diferite configurații ale memoriei istorice românești, am evidențiat o serie de șapte formule succesive sub forma cărora a fost gestionată politic moștenirea trecutului colectiv. Factorul decisiv, structurant, a fost *concepția despre naționalitate*. În

funcție de înțelegerea identitară prin prisma concepției de națiune și a evoluției ideologiei naționaliste, pot fi decupate șapte stări sub care s-a stabilizat memoria istorică românească: i) în cadrul „pre-naționalismului patriotic civic” al perioadei regulamentare (1831-1859/1864), dominat de filosofia iluministă, când statul național unitar român nu era încă centralizat iar sistemele de învățământ public erau abia la începutul instituționalizării lor, țările române au cultivat *memorii colective relative regional*. Gestionarea politică a trecutului se face în registre diferite, fiecare principat elaborându-și propria înțelegere a trecutului turnată în cadrele propriei statalități. Totuși, o serie de note comune sunt împărtășite de toate cele trei memorii românești (munteană, moldoveană și transilvană), numitorul comun fiind reductibil la postulatele de bază ale paradigmei latiniste a Școlii ardelene; ii) versiunile provinciale ale trecutului românesc codificate în memorii colective relative regional sunt supune unui proces de *naționalizare* în urma creării statului național unitar român prin unirea principatelor danubiene din 1859. Sub impulsul „naționalismului etnic” care a luat avânt ideologic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pe baza infrastructurii educaționale pilonată prin reforma instrucțiunii publice din 1864, asistăm la articularea *memoriei naționale românești*. Intensificat spre sfârșitul secolului al XIX-lea, procesul de fuzionare a concepțiilor particulare provincial asupra trecuturilor românești într-o unică viziune națională asupra trecutului românesc este complet finalizat până la facerea României Mari în 1918; iii) săvârșirea României Mari în postludiul „Războiului de Întregire a Neamului” a avut ca efect ideologic o bifurcație a naționalismului între o variantă radicală, a unui *românism xenofob* („fanatism naționalistic”) și o variantă moderată, a unui „naționalism critic”. Pe fondul acestui „consens naționalist” cu valențe duale s-a consolidat *memoria națională* în interbelicul românesc, absorbind atât accente fanatice cât și elemente critice auto-reflexive; iv) al doilea război mondial s-a sfârșit prin răsturnarea regimului monarhic ereditar, sămânțat în sistemul politic românesc în 1866, și înlocuirea acestuia cu un regim de „democrație populară” sub conducerea comuniștilor instalat prin presiunea tancurilor sovietice staționate pe teritoriul României. Sub înrâurirea doctrinei *internăționaleismului proletar* și a *patriotismului socialist* (în fapt, ideologii anti-naționaliste), prima fază a socialismului românesc (1947-1964) a restructurat dramatic memoria istorică sedimentată în conștiința colectivă prin eviscerarea măduvei naționaliste a memoriei românești. Trecutul național este supus unui intens proces de socializare, rezultatul fiind o *memorie (anti-)națională sovietofilă*; v) ieșirea statului român de pe orbita Kremlinului, proclamată enunțiativ prin „Declarația de independență” din aprilie 1964, a semnalat startul re-naționalizării politicii și culturii românești. Al doilea capitol al comunismului românesc se remarcă prin repunerea în drepturi depline a ideii

naționale, ajunsă din nou în miezul identității colective. Simțul istoric românesc se concretizează acum în *memoria național-comunistă*, caracterizată prin de-sovietizare, autohtonizare și hiperbolizare a trecutului indigen; vi) prăbușirea regimului comunist în decembrie 1989 a produs efecte minimale asupra restructurării memoriei elaborate în național-comunism, din care a fost extirpat doar stridențele evident comuniste. În compensație, etnicitatea a fost complet reabilitată pe fondul resurgenței pasiunilor etnice în politica românească imediat post-decembristă. Gestiunea politică a trecutului se face în termeni similari gestiunii național-comuniste. *Memoria post-comunistă*, articulată în prima fază a tranziției românești de la totalitarism înspre democrația de tip liberal stă sub semnul rezidualității și inerției; vii) prefaceri semnificative în modul de raportare la trecut pot fi decelate ca producându-se după anul 2000, ca efect al temperării pasiunilor etnice, al „reformei comprehensive” a învățământului și mai ales al intensificării eforturilor de integrare în structurile euro-atlantice demarate de elita politică românească. Memoria post-comunistă suferă o dublă prefacere, configurându-se ca *memorie post-națională* și ca *memorie anti-comunistă*. Oficializarea discursului anti-comunismului ca retorică de stat, dobândind hegemonie discursivă în sfera publică, este reflectată de comisionarea și asumarea Raportului de condamnare a comunismului de către Președinția României în 2006.

Una dintre concluziile generale care se desfac din expunerea facerii și prefacerii memoriei naționale românești este rolul cardinal al statului ca principal *agent mnemonic* în modelarea conștiinței istorice naționale și în gestionarea politică a trecutului românesc. Școala este principalul instrument statal de socializare mnemonică a indivizilor în tradiția memoriei istorice cultivată de autoritățile oficiale. Introduși, prin intermediul manualelor școlare de istorie, în tradiția mnemonică a comunității, biografia individuală este întrepătrunsă de biografia colectivă a națiunii. Prin acest proces de alchimie identitară, copiii dezvoltă conștiința propriei *sociobiografii*, i.e. biografia individuală încastrată în biografia colectivă a comunității naționale (Zerubavel, 1996).

Sub aspect teoretic, analiza empirică asupra construcției, de-construcției și re-construcției discursive a memoriei istorice românești suportă, în general, ceea ce am numit a fi „modelul evoluționist al memoriei colective”. Simplificat la extrem, acesta enunță că schimbările majore la nivelul ordinii socio-politice încetățenite (sub forma revoluțiilor politice de pildă) pun în mișcare un proces subiacent de restructurare semnificativă a ordinii consacrate a memoriei. În funcție de magnitudinea seismului politic și al efectelor sale pe planul reconfigurării modului de gestionare a trecutului colectiv, am diferențiat între „revoluții mnemonice” și „reforme mnemonice”. Lecturată în această cheie conceptuală,

evoluția istorică a memoriei istorice românești în decursul timpului este marcată de o secvență de modificări substanțiale. Prima răspântie crucială în dinamica memoriei istorice românești se produce spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când „revoluția națională” lansată în avangarda reflecției social politice a gândirii pașoptiste străpunge în literatura didactică, care prin manualele de istorie ale perioadei devine principalul agent ideologic în difuzarea identității naționale în straturile non-elitiste ale populației românești. România a fost făcută, urma să se mai facă și români. Această conversie identitară, desăvârșită prin producerea antropologică a lui *homo nationalis*, s-a realizat în special prin manualele de istorie națională, care au construit catedrala monumentală a trecutului românesc ai cărui apostoli au fost învățătorii propăvăduitori ai pedagogiei națiunii. Țăranii creștini au fost învățați să fie români, uniți în jurul aceluiași pachet de valori secretat de același destin istoric colectiv. Revoluția mnemonică națională a constat în înmănunchierea trecuturilor provinciale într-un singur trecut românesc, ca fundație istorică pentru dezvoltarea identităților regionale (ardelean, moldovean, muntean) și contopirea acestora în solidaritatea supremă și indivizibilă a națiunii. Aceasta poate fi considerată drept revoluția națională a memoriei istorice românești, primul astfel de eveniment care a inaugurat istoria tumultoasă a memoriei naționale.

O a doua revoluție mnemonică care a destructurat radical înțelegerea românească a propriului trecut a fost „revoluția anti-națională” lansată de autoritățile comuniste în perioada imediat postbelică. Distrugând din temelii nu doar sistemul de reprezentări sociale ale trecutului consacrat în urma „revoluției naționale”, cât și întreaga infrastructură instituțională a ordinii mnemonice (desființarea Academiei Române, închiderea muzeelor existente și deschiderea altora ca de exemplu Muzeul Româno-Rus, schimbarea toponimiei citadine prin rebotezarea numelor străzilor etc.), faza inițială a comunismului românesc a construit în schimb o *memorie socialistă sovieto-centrică*. Noua formulă a identității românești era complet străină de ideea națională a românismului etnic, regimul comunist lansându-și propriul program de antropogenie politică finalizabil în crearea „omului nou” în specia *homo sovieticus*. Din incubator al naționalismului etnic cu tente xenofobe, școala a devenit un laborator al *patriotismului socialist* compatibilizat în cadrele *internaționalismului proletar*. Memoria istorică națională, dospită în avangarda reflecției social politice încă din generația pașoptistă și consolidată în ariergarda consensului societal al literaturii didactice începând cu jumătatea secundă a secolului al XIX-lea, a fost substituită cu o memorie istorică impregnată cu puternice tente anti-naționale. După cum am arătat în corpul lucrării, această revoluție mnemonică anti-națională, al cărei artizan principal a fost M. Roller, s-a dovedit a fi o

„revoluție abortivă”, eșuată în cele din urmă din cauza radicalității cu care a suprimat spiritul național care a definit istoricește conștiința istorică românească.

Al treilea moment critic din dinamica memoriei istorice românești a venit ca urmare a torsiunii naționaliste a comunismului, inițiată în anii '60, intensificată pe lungimea anilor '70 și hiperbolizată de-a lungul anilor '80. Fără să aibă caracterul abrupt și radical al rupturii produse de revoluția anti-națională declanșată imediat în epoca postbelică, prefacerea național-comunistă a memoriei istorice românești poate fi descrisă mai degrabă prin termenul, aparent contradictoriu, de „revoluție procesuală”. Recentrarea ideii naționale în miezul conștiinței istorice românești nu s-a produs printr-o rupere totală sau printr-o desprindere subită de formula rollieriană a trecutului. În schimb, îndepărtarea s-a produs printr-o secvență de dislocări, al căror efect cumulat a fost însă substanțial. Între momentul T_1 care convențional poate fi fixat în 1964 și momentul T_2 al anului 1989 s-au succedat o serie de permutări, destituirii și restituiri în compoziția memoriei istorice românești care au fundamentat managementul politic al trecutului autohton pe principii radical diferite de cele ale gestiunii rollieriane.

În fine, ultima mutație semnificativă în structurile memoriei naționale este în curs de realizare începând cu ultima decadă și jumătate a societății românești. Orientarea fermă spre occidentalizare, democratizare și liberalizare începută cu oarecare întârziere după schimbarea de regim din 1989 s-a repercutat și asupra noii conștiințe de sine pe care elitele politice și inteligența românească s-au străduit să o impună în mentalul colectiv. Europeanism, democratism, anti-comunism – acestea au devenit, în timp, axele centrale pe care se construiește noua identitate românească, iar, în perfect acord cu *legea actualizării politice a memoriei colective*, trecutul este, la rândul-i, subiectul refasonării după noua matriță identitară promovată de agenda politică. Introducerea principiului manualelor alternative a schimbat regulile jocului, complicând și îngreunând în același timp efectul pârgurilor prin care autoritățile statale definesc realitatea trecutului național. Setându-și ca obiectiv suprem integrarea în structurile euro-atlantice, elita politică românească a instrumentalizat, din nou, literatura didactică în acest scop, transformând cărțile școlare în general și manualele de istorie în special în purtătoarele noilor valori occidentale. Totuși, atunci când emițătorii discursului despre trecut au ieșit din parametri liminali definiți de autorități, radicalizând mesajul difuzat didactic în direcția *deconstructivismului postmodernist*, mecanismele de control statal s-au activat eliminând din spectrul discursiv tonalitățile indezirabile (vezi „Scandalul Sigma” produs de manualul de *Istorie* publicat de Mitu et al, 1999). Deși statul-națiune, prin exponenții săi umani, continuă să fie defensiv, protejându-și ideologia

fundațională care îl legitimează politico-istoric, societatea românească pare să fi intrat sub semnul *post-naționalului*. „Crezul fanatic” în dogma „ideii naționale” îmbrățișat cu febrilitate colectivă în interbelic și-a epuizat forța de seducție. Literatura didactică, în special prin discursul emis de manualele de istorie școlară, difuzează acum o emisiune ideologică *post-naționalistă*, în care identitatea colectivă se condensează pe suportul europenismului civic și nu pe cel al naționalismului etnic. Punctul de coagulare a identității colective s-a mutat astfel la supra-nivelul european, apartenența la comuniunea de valori democratice occidentale primând în fața descendenței etnice românești.

Bibliografie

Aparatul bibliografic este structurat în oglindă cu aparatul conceptual utilizat în corpul teoretic al lucrării. Pentru a maximiza claritatea și a ușura navigarea prin stufosul aparat bibliografic, lucrările menționate au fost împărțite în două mari categorii: a) *avangarda reflecției social politice și istorice românești*, secțiune în care sunt grupate operele care au pus în circulației idei novatoare în cultura română; b) *ariergarda consensului societal*, reprezentat de literatura didactică – discursul care exprimă, de regulă, ortodoxia interpretativă a vremii. Pentru și mai multă ordine, lucrările din această ultimă categorie au fost grupate în patru subcategorii: i) *abecedare, cărți de citire, prime cunoștințe*, respectiv ii) *manuale de istorie a românilor*; iii) *miscellanea: legislație, referințe, anuare ș.a.*, și iv) *rapoarte de cercetare ale sondajelor de opinie*.

Secțiunea bibliografică ce detaliază lista cărților școlare (abecedare, cărți de citire, prime cunoștințe, manuale de istorie) este organizată pe criterii cronologice. Spre deosebire de celelalte secțiuni, organizate pe criteriul nominal-alfabetic (în ordinea alfabetică a autorilor), am considerat că pentru literatura didactică o organizare cronologică este mai oportună, întrucât ilustrează succesiunea în timp a titlurilor care au constituit literatura școlară, putând fi astfel mai ușor de urmărit. În paranteze drepte, la coada titlului, este menționat dacă textul este scris în alt alfabet decât cel latin (cu caractere chirilice sau cu alfabet de tranziție). Titlurile sunt redată în aparatul bibliografic în scrierea lor originală, la fel cum sunt reproduse și citatele din corpul textual al lucrării.

Avangarda reflecției social politice și istorice românești

*** (1881). *Proclamațiunea Resculareii Nationale de la 1848 în Capulă căreia s'a aflată Ion Heliade Radulescu*, București: Tipografia modernă, Grigorie Luis.

*** (1964). *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale* adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964, București: Editura Politică.

*** (1975). *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*. București: Editura Politică.

Aaron, F. (1835, 1837, 1838). *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*. 3 volume. București: În tipografia lui I. Eliad [Text cu caractere chirilice].

Aaron, F. (1843). *Patria, patriotul și patriotismul*, București: Tipografia curții a lui Fr. Valbaum [Cu alfabet de tranziție].

- Bălcescu, N. (1894). *Istoria românilor sub Mihaiu Vodă Viteazul* (3 volume), însoțită de o precuvântare și note de Al. I. Odobescu, București: Editura Librăriei Socecă & Comp. Edițiune școlară aprobată de Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor.
- Bărnăuțiu, S. (1870). *Pedagogi'a*. Iasi: Tipariulu Tribunei Române.
- Blaga, L. (1921). Revolta fondului nostru nelatin. *Gândirea*, Anul I, numărul 10, 15 septembrie, 181-182.
- Bogdan, I. (1894). *Însemnătatea studiilor slave pentru romîni*. București: Editura Librăriei Socecă & Comp.
- Brătianu, G.I. (1940). *O enigmă și un miracol: poporul român*. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Budai-Deleanu, I. (1991). *De originibus populorum Transylvaniae [Despre originile popoarelor din Transilvania]*. 2 volume. Ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt; note și traducere de Ladislau Gyémánt. București: Editura Enciclopedică.
- Ceaușescu, N. (1971). *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii*. București: Editura Politică.
- Eliade, M. (1990). *Profetism românesc*. București: Roza Vânturilor.
- Giurescu, C.C. (1937). *Pentru „Vechea Școală” de istorie. Răspuns D-lui N. Iorga*. București.
- Goga, O. (1927). *Mustul care fierbe*. București: Imprimeria Statului.
- Haret, S. (1907). *Școala Naționalistă*. Extras din „Revista Generală a Învățământului”, Anul II, No. 6. București: Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”.
- Ionescu, N. (1930). A fi „bun român”. *Cuvântul*, 30 octombrie 1930.
- Iorga, N. (1936). *O școală nouă istorică*. Conferințe ținute la „Liga Culturală”. București.
- Iorga, N. (1972). *Bizanț după Bizanț*. București: Editura enciclopedică română.
- Kogălniceanu, M. (1837). *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Tome premiere, *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie. (1241-1792)*, Berlin: Librarie de B. Behr.
- Kogălniceanu, M. (1883). *Dorințele Partidei Naționale din Moldova*. Iași: Tipografia Națională.
- Kogălniceanu, M. (1946). *Opere. Tomul I: Scrieri istorice*. Ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, București: Fundația regală pentru Literatură și Artă.

- Laurian, A.T. (1853). *Istoria Romaniloru*. 3 volume, Iași [Cu alfabet de tranziție].
- Lovinescu, E. (1997). *Istoria civilizației române moderne*. București: Minerva.
- Maior, P. (1990). *Istoria pentru începutul romanilor în Dachia*. Iași: Junimea.
- Marin, V. (1937). *Crez de generație*. București: Tipografia Bucovina.
- Melidon, R.G. (1874). *Manualul învățietorului sau Elemente de pedagogie practica în usul școlilor populare*. Bucuresci: Tip. Naționala, ant. C. N. Rădulescu.
- Micu, S. (1995). *Istoria românilor*. 2 volume, Ediție princeps după manuscris, de Ioan Chindriș. București: Viitorul Românesc. Cuprinde *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* (1995a) și *Istoriia besericească a episcopiei românești din Ardeal* (1995b).
- Panaiteanu, P.P. (1936). *Mihai Viteazul*. București: Fundația Regele Carol I.
- Papiu Ilarianu, A. (1852). *Istori'a Romaniloru din Daci'a Superiore*. 2 volume, Viena: Cu literele lui C. Geroid și Fiiu.
- Papu, E. (1977). *Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc*. București: Editura Eminescu.
- Petricăicu-Hasdeu, P. (1887-1898). *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor*. Bucuresci: Stabilimentul Grafic Socec & Teclu.
- Petricăicu-Hasdeu, P. (1894). *Basarabii. Cine? – De unde? – De când?*. Bucuresci: Stabilimentul Grafic I. V. Socec.
- Roller, M. (1951). *Probleme de istorie. Contribuții la lupta pentru o istorie științifică în R.P.R.* București: Editura Partidului Muncitoresc Român.
- Șincai, G. (1886). *Chronica Românilor și a mai multor nēmuri în cât Aũ fost iale așa de amestecate cu Româniũ, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles. Din mai multe miș de autori, în cursul de 34 de ani, culése și după aniũ dela nașterea Domnului Isus Hristos alcăruite*. Edițiunea a doua Tipărită de Ministeriul Cultelor și al Instrucțiuneĩ Publice. Bucuresci: Tipografia Academiei Române.
- Ureche, G. (1998). *Letopiseșul Țării Moldovei*. București și Chișinău: Litera Internațional.

Ariergarda consensului societal. Literatură didactică

Abecedare, cărți de citire, prime cunoștințe

1797. *ABC sáu Bucavna spe folosul scolelor niamului Romanesc. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der Nazional-Schulen in dem Königreiche Ungarn*. Buda [Text în limbile română și germană în paralel].

1828. Pleșoianu, Grigore. *Abecedar înlesnitor pentru învățătura copiilor* [Text cu alfabet chirilic].
1829. Nicola, Iancu. *Manual de patriotism*. Iași [Text cu alfabet chirilic].
1834. Aaron, Florian. *Catihismul omului creștin, moral și soțial pentru credința tinerilor din școalele începătoare*. București: În Tipografia lui Eliad [Text cu alfabet chirilic]. Au fost consultate și edițiile din anii 1853 și 1873, aceasta din urmă având titlul *Miculu catechismu său datorile omului creștinu, morală și socială: carte didactică autorisată de Ministeriul Instrucțiunii Publice și introdusă în mod obligatoriu în scólele primare de ambe sexse*, București: Editura Librăriei Socek & Comp.
1838. Popescu-Scriban, Pitariu V. *Mică geografie a Daciei, Moldaviei și a Țerii Romînesci*. Eșii: În Tipografia Albinei [Text cu alfabet chirilic].
1840. Gorjan, Gherasim Ion. *Școlaru sătean sau Cărticica coprinzătoare de învățături folositoare*. București: Tipografia Pitarului Constantin Pencovici [Text cu alfabet de tranziție].
1853. Wilmsen, Friedrich Philipp. *Prietenul tinerimei: O carte de citire pentru școalele populare*. București: În tipografia lui F. Om [Text cu alfabet de tranziție].
1854. Bălășescu, Nifon. *Abecedariu pentru scólele începătoare*. Iași: Tipografia Româno-Francesă [Text cu alfabet de tranziție].
1858. Morariu-Andrieveci, Silvestru. *Carte de cetire seaé Legendariu românesc: Pentru a treia clasă a școalelor poporene*. Viena: [Grund] [Text cu alfabet de tranziție].
1862. Wilmsen, Friedrich Philipp. *Prietenul tinerimei: Carte de cetire pentru skoalele populare*. Iasi: Tipografia Buciumului Romanu [Text cu alfabet de tranziție].
1864. Marin, Alexe. *Prima carte de lectură: Noțiuni simple assupra sciințelor, cullesse pentru usul classilor inferioare alle scholelor primare*. București: Typhografia Theodor Vaidescu.
1868. Creangă, Ion. *Metóda nouă de scriere și cetire pentru usulu clasei I primară*. Iassy: Tipografia H.Goldner.
1870. Ștefănescu, Barbu. *Carte de lectură pentru clasa III primară: Cuprindând fabule cu morala lor, istorióre morală și natională, igienă, poesii*. București: Imprimeria Statului.
1878. Ionescu, Vasile. *Noul abecedar fonetic*. Iași: Librăria Dimitrie Daniel (Tipo-Litografia H. Goldner).
1880. Nestorescu, Vasile. *Abecedarul sau Povățuitorulu la scrierea și citirea limbei romane*. București: Librar-Editor, Leon Alcalay (Typografia Stefan Mihalescu).

1885. Pârvulescu, M. *Poesii naționale și morale: Culese după diferiți autori: Pentru usulă scóleloră primare de ambele-sexe*. Ploesci: Editura Librăriei George Carjean (Tipografia „Progresul”).
1894. Petri, Vasile. *Legendară saă Carte de cetire: pentru scólele populare. Partea I-ă: pentru ală 3-le și ală 4-le ană de scólă*. Sibiu: Editura Autorului Vasile Petri.
1898. Odobescu, Alexandru I. și Borgovan, Vasile Grigore. *Carte de citire: pentru divisia a II-a a școalei primare rurale: Anul I și II*. București: Editura Librăriei H. Steinberg.
1899. Odobescu, Alexandru I. și Borgovan, Vasile Grigore. *Carte de citire: pentru clasa II primară urbană*. București: Editura Librăriei H. Steinberg.
1903. Laurian, Demetriu August. *Instrucțiune civică: Drept usual și economie politică: carte de șcólă: conformă cu programa clasei IV secundare*. București: Editura Tip. Gutenberg, Joseph Göbl.
1908. Coșbuc, G., Dima, G.A., Costescu, G.N., și Stoinescu, G. *Carte de cetire: pentru divizia a III-a rurală: Anul al II-lea*. Craiova; București: Institutul Grafic „Samitca”; Tipografia Thoma Basilescu.
1913. Coșbuc, George, Dima, G.A., Pătrășcanu, D.D., Popescu, Spiridon, Stroescu, V. și Lupu, Ilie. *Carte de cetire: pentru clasa a IV-a primară urbană*. București: Editura Institutului de Arte grafice „Flacăra”.
1913. Coșbuc, George, Dima, G.A., Pătrășcanu, D.D., Popescu, Spiridon, Stroescu, V. și Lupu, Ilie. *Carte de cetire: pentru divizia a II-a rurală: Anul I și II*. București: Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra”.

Manuale de istorie a românilor

1839. Aaron, Florian. *Manual de istoria principatului României. Dela cele dintăi vremi istorice pînă în zilele de acum*. București: Tip. Colegiului Sf. Sava [Text cu alfabet de tranziție].
1845. Albineț, Ioan. *Manual de istoria Principatului Moldavei*. Iasi: Inst. Albinei [Text cu alfabet chirilic].
1856. Laurian, August Treboniu. *Elemente de istorie și biografii: pentru clasa II. a scóleloră primare din Moldavia*. Iași: Tipografia Buciumului Romană [Text cu alfabet de tranziție].
1857. Laurian, August Treboniu. *Elemente de istorie și biografii: pentru clasa IV. a scóleloră primare din Moldavia*. Iași: Tipografia Buciumului Romană [Text cu alfabet de tranziție].

1861. Heliade Rădulescu, Ion. *Prescurtare de historia românilor sau Dacia și România*. București: Typographia Heliade și Asociați.
1862. Laurian, August Treboniu. *Elemente de istoria românilor: pentru Classile primarie*. București: Tipografia statului numită Nifon.
1864. Rusu, Ioan V. *Compendiu de Istori'a Transilvaniei cu distincta privire la romani*. Sibiu: Tiparitu si in comisiune la S. Filtsch.
1865. Rusu, Ioan V. *Elemente de istori'a Transilvaniei pentru învețiatorii și școalele populare romane*. Sibiu: Tipariu si in comisiune la S. Filtsch.
1866. Moldovan, Ioan Micu. *Istoria Ardealului, pentru scolele populare*. Blasiu: Cu Tipariul Seminariului.
1869. Heliade Rădulescu, Ion. *Elemente de Historia românilor sau Dacia și România*. București: Typographia Statului.
1870. Laurian, August Treboniu. *Elemente de istoria romanilor: pentru classile primarie*. București: Imprimeria Statului.
1876. Melidon, Georgiu Radu. *Istoria națională pentru popor să Némul, sapa, arma, casa și mintea Românilor prin toate timpurile și locurile*. București: Din stabilimentul în artele grafice Socec, Sander & Teclu.
1889. Tocilescu, Grigore G. *Istoria română: pentru scólele primare de ambe-sexe*. București: Imprimeria Statului.
1890. Xenopol, Alexandru D. *Istoria românilor: pentru clasele primare de ambe-sexele*. Iași: Editura Librăriei „Școalelor” Frații Șaraga.
1896. Tocilescu, Grigore G. *Istoria romanilor cu narațiuni, întrebări și resumate: pentru clasa IV-a urbană și a V-a rurală: Cursul superior*. București: Editura Librăriei Socec & Co.
1897. Xenopol, Alexandru D. *Curs de istoria românilor pentru școalele secundare întocmit după noul program*. Iași: Editura Librăriei Frații Șaraga și Tipografiei H. Goldner.
1910. Iorga, Nicolae. *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară*. Ediția a II-a. Vălenii de Munte: „Neamul Românesc” Tipografie–Editură–Legătorie de cărți.
1923. Floru, Ion. *Istoria românilor: pentru clasa IV-a secundară*. București: Editura Librăriei Socec & Co.
1928. Constantinescu, N.A. *Istoria Românilor: pentru clasa IV secundară*. Ediția a doua. București: Cartea Românească.
1930. Floru, Ion. *Istoria românilor: pentru cursul superior de liceu*. București: Editura Librăriei Socec & Co.

1931. Floru, Ion. *Istoria românilor: pentru clasa III-a secundară*. București: Editura Librăriei Socec & Co.
1935. Petrescu, Marin, Ilie, Remus și Totoiu, Ion. *Istoria românilor pentru clasa VIII-a secundară*. București: Cartea Românească.
1935. Tafrales, Oreste. *Istoria românilor: Pentru clasa VIII-a secundară de băieți și fete*. București: Editura Ziarului „Universul”.
1936. Ilie, Remus. *Istoria Românilor*. București: Editura „Cugetarea”.
1937. David, R. *Istoria Românilor: pentru clasa a IV-a secundară a școlilor cu limba de predare germană*. Sibiu: Honterus.
1937. Patrașcanu, D.D. *Istoria Românilor: pentru clasa IV secundară*. București: Cultura Românească.
1939. Lambrino, Scarlat, Lazăr, Gheorghe și Arbore, Virgiliu P. *Istoria Românilor: pentru clasa VIII-a secundară*. București: Ed. Autorilor Asociați.
1942. Giurescu, Constantin C. *Istoria românilor: pentru clasa VIII-a secundară*. București: Cugetarea - Georgescu Delafras.
1952. Roller, Mihail. *Istoria R.P.R.* București: Editura de stat didactică și pedagogică.
1957. Almaș, Dumitru și Petric, Aron. *Istoria patriei: manual pentru clasa a IV-a*. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică. Am consultat și edițiile din 1966, 1976, 1979, 1986 ale aceluiași manual, redactat începând cu 1969 de tandemul Almaș, Dumitru și Fotescu, Eleonora.
1971. Dragne, Florea, Ionescu, Matei și Iordănescu, Aurel. *Istoria României: manual pentru clasa a VIII-a*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
1972. Daicoviciu, Constantin; Constantinescu, Miron și Pascu, Ștefan. *Istoria României: manual pentru anul IV licee de cultură generală și de specialitate*. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică. Am consultat ediția aceluiași manual din anul 1979.
1977. Daicoviciu, Hadrian, Teodor, Pompiliu și Cîmpeanu, Ioan. *Istoria antică și medie a României: manual pentru clasa a VIII-a*. București: Editura de Stat Didactică și Pedagogică. Am consultat edițiile aceluiași manual din anii 1984, 1991 și 1992.
1983. Petric, Aron și Ioniță, Gh. I. *Istoria contemporană a României: manual pentru clasa a X-a*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
1988. Hurezeanu, Elisabeta, Smarandache, Gheorghe și Totu, Maria. *Istoria modernă a României: manual pentru clasa a IX-a*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
1990. Panaitescu, Petre P. *Istoria românilor*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
1993. Manea, Mihai și Teodorescu Bogdan. *Istoria românilor. Epoca modernă și*

- contemporană. Manual pentru clasa a XII-a.* București: Editura Didactică și Pedagogică.
1994. Almaș, Dumitru. *Istoria românilor: manual pentru clasa a IV-a.* București: Editura Didactică și Pedagogică.
1994. Cristescu, Octavian, Pasailă, Vasile, Teodorescu, Bogdan și Tomi, Raluca. *Istoria Românilor. Epoca modernă și contemporană. Manual pentru clasa a VIII-a.* București: Editura Didactică și Pedagogică.
1994. Manea, Mihai și Teodorescu Bogdan. *Istoria românilor de la 1821 până la 1989. Manual pentru clasa a XII-a.* București: Editura Didactică și Pedagogică.
1994. Manea, Mihai, Pascu, Adrian T. și Teodorescu, Bogdan. *Istoria românilor: din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821: manual pentru clasa a XI-a.* București: Editura Didactică și Pedagogică.
1998. Ochescu, Maria și Oane, Sorin. *Istoria românilor. Manual pentru clasa a IV-a.* București: Teora.
1998. Vulpe, Alexandru, Păun, Radu G., Băjenaru, Radu și Grosu, Ioan. *Istoria Românilor VIII* [pe pagina de gardă figurează titlul mai convențional *Istoria Românilor. Manual pentru clasa a VIII-a*]. București: Sigma.
1999. Dumitrescu, Nicoleta, Manea, Mihai și Niță, Cristian. *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a.* București: Humanitas Educațional.
1999. Mitu, Sorin, Copoeru, Lucia; Țîrău, Liviu, Țîrău, Virgiliu și Pecican, Ovidiu. *Istoria românilor: manual pentru clasa a XII-a.* București: Sigma.
1999. Scurtu, Ioan, Curculescu, Marian, Dincă, Constantin și Soare, Aurel Constantin. *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi. Manual pentru clasa a XII-a.* București: Petrion.
2000. Brezeanu, Stelian, Cioroianu, Adrian, Müller, Florin, Căpiță, Carol și Retegan, Mihai. *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a.* București: Rao Educațional.

Miscellanea: Legislație, referințe, anuare ș.a.

- *** (1864). *Legea asupra instrucțiunii* – Lege nr. 1.150 din 25 noiembrie 1864 publicată în Monitorul Oficial din 25 noiembrie 1864.
- *** (1924). *Legea învățământului primar al statului și învățământului normal-primar*, publicată în Monitorul Oficial din 26 iunie 1924.

- *** (1925). *Legea asupra învățământului particular* prin care se stabilesc scopul și categoriile de școli particulare, administrarea și funcționarea acestora, limba de predare etc., publicată în Monitorul Oficial nr. 283 din 22 decembrie 1925.
- *** (1928). *Legea nr. 79/1928 pentru învățământul secundar*, publicată în Monitorul Oficial, Partea I nr. 105 din 15 mai 1928.
- *** (1948). *Decretul nr. 175 pentru reforma învățământului*, publicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 177 din 3 august 1948.
- *** (1968). *Lege nr. 11 din 13 mai 1968 privind învățământul în Republica Socialistă România*, publicată în Buletinul Oficial nr. 62 din 13 mai 1968.
- *** (1978). Lege nr. 28 din 21 decembrie 1978 – *Legea educației și învățământului*, publicată în Buletinul Oficial nr. 113 din 26 decembrie 1978.
- *** (1995). *Legea învățământului* – Legea Nr. 84 din 24 iulie 1995, Republicată în Monitorul Oficial al României nr. 606 din 10 decembrie 1999.
- *** (1999). Legea nr. 151 din 30 iulie 1999 privind aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 36/1997 pentru modificarea și completarea Legii învățământului nr. 84/1995.
- Angelescu, C. (1926). *Activitatea Ministerului Instrucțiunii: 1922-1926*. București: Cartea Românească.
- Angelescu, C. (1939). *Evoluției învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*. București: Imprimeriile „Curentul”.
- Antonescu, G.G. și Gabrea, I.I. (1933). *Organizarea învățământului în România–Albania–Anglia–Austria–Belgia–Bulgaria–Cehoslovacia–Danemarca–Elvația–Finlanda–Franța–Germania–Grecia–Irlanda–Italia–Jugoslavia–Japonia–Norvegia–Olanda–Polonia–Portugalia–Rusia Sovietică–Scoția–Spania–Statele Unite–Suedia–Turcia–Ungaria*. București: Editura „Institutului Pedagogic Român”.
- Bârsănescu, Ș. și Bârsănescu, F. (1978). *Dicționar cronologic: Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Bordeianu, M. (1979). *Învățământul românesc în date*. Iași: Junimea.
- Bunescu, G. (Coord.). (2004). *Antologia legilor învățământului din România*. București: Institutul de Științe ale Educației.
- Comisia Națională pentru Statistică. (1991). *Anuarul Statistic al României 1991*. București.
- Human Development Indicators. (1990). În *Human Development Report 1990* (pp. 124-161), Published for the United Nations Development Programme (UNDP), New York și Oxford: Oxford University Press.

- Manolache A. și Pârnuță G. (Coord.). (1993). *Istoria învățământului din România*, Vol. II. 1821-1918. București: Editura Didactică și Enciclopedică.
- Marga, A. (1999). *Educația în tranziție*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Marga, A. (2007). *Anii reformei 1997-2000*. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Miroiu, A., Pasti, V. și Ivan, G. (1998). *Învățământul românesc azi: studiu de diagnoză*. Iași: Polirom.
- Pascu, Ș. (Coord.). (1983). *Istoria învățământului din România*, Vol. I. De la origini până la 1821. București: Editura Didactică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G. (Coord.). (1984). *Bibliografia Românească Modernă 1831-1918*, Vol. I. A-C. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G. (Coord.). (1986). *Bibliografia Românească Modernă 1831-1918*, Vol. II. D-K. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G. (Coord.). (1989). *Bibliografia Românească Modernă 1831-1918*, Vol. III. L-Q. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ștrempel, G. (Coord.). (1996). *Bibliografia Românească Modernă 1831-1918*, Vol. IV. R-Z. București: Editura Academiei Române.

Baze de date utilizate și rapoarte de cercetare ale sondajelor de opinie

- Biroul de cercetări sociale. (2009). *20 ani de la evenimentele din 1989*. Sondaj de opinie publică finanțat de Marsh Copsey + Associates, Inc. – Washington DC, SUA, 15 – 19 octombrie 2009.
- BOP. (1998-2004). *Barometrul de Opinie Publică*, Baza de date consolidată 1998-2004. Fundația Soros România, București.
- BOP. (2005-2007). *Barometrele de Opinie Publică*, Bazele de date din mai 2005, noiembrie 2005, mai 2006, octombrie 2006, mai 2007, octombrie 2007, Fundația Soros România, București.
- EVS. (2011). *European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008* (EVS 1981-2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4804 Data file Version 2.0.0, doi:10.4232/1.11005.
- IICCMER. (2010). *Atitudini și opinii despre regimul comunist din România*. Sondaj de opinie publică, CSOP, 20 septembrie 2010.
- IRES. (2010). *Nostalgia trecutului. Sacrificiile prezentului*. Sondaj de opinie publică, Institutul Român pentru Evaluare și Strategie, 1-3 iulie 2010.

Rose, R. (2010). *New Europe Barometer I-XV Trend Dataset, 1991-2007*. 2nd Edition. Colchester, Essex: UK Data Archive. SN: 5241.

Rose, R. și Mishler, W. (2007). *New Europe Barometer VII, 2004-2005*. Colchester, Essex: UK Data Archive. SN: 5243.

Lucrări de specialitate

Abraham, F. (2008). Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică. În V. Ernu, C. Rogozanu, C. Siulea și O. Tichindeleanu (Eds.). *Iluzia anticomunismului: Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu* (pp. 7-42), Chișinău: Cartier.

Abric, J.C. (1993). Central System, Peripheral System: Their Functions and Roles in the Dynamics of Social Representations. *Papers on Social Representations*, 2(2), 75-78.

Adler, P.A. și Adler, P. (1998). *Moving Backwards în Ethnography at the Edge: Crime, Deviance, and Field Research*. Evanston, IL: Northwestern University Press.

Administrația Prezidențială, Comunicat de presă, 20 Aprilie 2006, disponibil online la adresa <http://presidency.ro/?RID=det&tb=date&id=7386&PRID=ag>, accesat în 3 iulie 2013.

Adorno, T.W. (1986). What does coming to terms with the past mean?. În G. Hartman (Ed.). *Bitburg in Moral and Political Perspective* (pp. 114-129), Bloomington: Indiana University Press.

Agabrian, M. (2006). *Analiza de conținut*. Iași: Polirom.

Althusser, L. (1971). Ideology and Ideological State Apparatuses. Notes towards an Investigation. În L. Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press, disponibil online la adresa <http://www.marxistsfr.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>, accesat în 10 octombrie 2013.

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. Londra și New York: Verso.

Anderson, N. (1923). *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: The University of Chicago Press.

Andreescu, G. (2003). *Extremismul de dreapta în România*. Cluj-Napoca: Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală.

Appadurai, A. (1981). The Past as Scarce Resource. *Man*, 16(2), 201-219.

Aristotel. (2007). *Metafizica*. București: Humanitas.

Assmann, A. (2002). Canon and Archive. În A. Erll și A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 97-108). Berlin și New York: Walter de Gruyter & Co.

- Assmann, A. (2008). Transformations between History and Memory. *Social Research*, 75(1), 49-72.
- Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Assmann, A. și Shortt, L. (2012). Memory and Political Change: Introduction. În A. Assmann și L. Shortt (Eds.), *Memory and Political Change* (pp. 1-16), Palgrave Macmillan.
- Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, 125-133.
- Assmann, J. (1997). *Moses the Egyptian. The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Assmann, J. (2006). *Religion and Cultural Memory: Ten Studies*. Stanford: Stanford University Press.
- Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. În A. Erll și A. Nünning (Eds.). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 109-118). Berlin și New York: Walter de Gruyter & Co.
- Bachelard, G. (2002). *The Formation of the Scientific Mind. A Contribution to a Psychoanalysis of Objective Knowledge*. Manchester: Clinamen Press.
- Balibar, E. (1996). The Nation Form: History and Ideology. În G. Eley și R.G. Suny (Eds.). *Becoming National: A Reader* (pp. 132-150), Oxford și New York: Oxford University Press.
- Barbu, D. (2008). O istoria naturală a comunismului. În V. Ernu, C. Rogozanu, C. Siulea și O. Tichindeleanu. (Eds.), *Iluzia anticomunismului: Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu* (pp. 71-104), Chișinău: Cartier.
- Barnes, J.A. (1990). *Models and Interpretations*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Bartlett, F.C. (1932). *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bastide, R. (1978). *The African Religions of Brazil: Toward a Sociology of the Interpenetration of Civilizations*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Băban, A. (2002). *Metodologia cercetării calitative*. Cluj-Napoca: Presa Universtitară Clujeană.
- Bădescu, G., Comșa, M., Gheorghiuță, A., Stănuș, C., Tufiș, C.D. (2010). *Implicarea civică și politică a tinerilor*. Constanța: Editura Dobrogea.

- Bell, D.S.A. (2003). Mythscape: Memory, Mythology, and National Identity. *British Journal of Sociology*, 54, 63–81.
- Bellah, R.N., Madsen, R., Sullivan, W.M., Swidler, A., and Tipton, S.M. (1985): *Habits of Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley, Los Angeles și Londra: University of California Press.
- Benda, J. (1993). *Trădarea cărturarilor*. București: Humanitas.
- Bentley, J.H. (1996). Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History. *The American Historical Review*, 101(3), 749-770.
- Berger, P.L. (1963). *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. New York: Doubleday.
- Berger, P.L. (1967). *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.
- Berger, P.L. și Kellner, H. (1964). Marriage and the Construction of Reality: An Exercise in the Microsociology of Knowledge. *Diogenes*, 46, 1-23.
- Berger, P.L. și Luckman, T. (2008). *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*. București: Editura Art.
- Berger, P.L. și Zijderveld, A. (2009). *In Praise of Doubt: How to Have Convictions Without Becoming a Fanatic*. New York: HarperCollins.
- Bishai, L. (2000). Forgetting Ourselves: Nietzsche, Critical History, and the Politics of Collective Memory. Paper presented at *Political Studies Association-UK 50th Annual Conference*, 10-13 aprilie 2000, Londra.
- Bodnar, J. (1992). *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Boia, L. (1995). Istorie și ideologie națională, în L. Boia (Ed.). *Mituri istorice românești* (pp. 7-30). București: Editura Universității București.
- Boia, L. (1997). *Istorie și mit în conștiința românească*. București: Humanitas.
- Boia, L. (2011). *Istoria și mit în conștiința românească*. Ediția a treia. București: Humanitas.
- Bourdieu, P. (1982). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. În J. Richardson (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258), New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P., Chamboredon, J.C., și Passeron, J.C. (1991). *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*. Berlin și New York: Walter de Gruyter & Co.

- Braudel, F. (1982). *On History*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Brown, D. (2000). *Contemporary Nationalism: Civic, Ethnocultural, and Multicultural Politics*. Londra: Routledge.
- Buier, N. (2007). *Officializing the Past. An Analysis of the Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania*. Lucrare de disertație, Budapesta: Central European University.
- Burke, P. (1990) *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929-89*. Cambridge: Polity Press.
- Burke, P. (1992). Overture: the New History, its Past and its Future. In P. Burke (Ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (pp. 1-24). University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Burke, P. (1992). Preface. În M. Bloch. *The Historian's Craft* (pp. vii-xviii). Manchester: Manchester University Press.
- Burke, P. (2011). History as Social Memory. În J.K. Olick, V. Vinitzky-Seroussi și D. Levy (Eds.). *The Collective Memory Reader* (pp. 188-192), Oxford și New York: Oxford University Press.
- Butterfield, H. (1931). *The Whig Interpretation of History*. Londra: G. Bell.
- Cahill, T. (1995) *How The Irish Saved Civilization (Hinges of History)*. New York: Doubleday.
- Campbell, D.T. (1969). Ethnocentrism of Disciplines and the Fish-Scale Model of Omniscience. În M. Sherif și C.W. Sherif (Eds.), *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences* (pp. 328-348). Chicago: Aldine.
- Carlyle, T. (1841). *On Heroes, Hero Worship & the Heroic in History. Six Lectures*. New York: D. Appleton & Co.
- Câmpeanu, P. (1993). *De patru ori în fața urnelor*. București: All.
- Cesereanu, R. (2005). *Gulagul în conștiința românească. Memorialistică și literatura închisorilor și lagărelor comuniste (eseu de mentalitate)*. Iași: Polirom.
- Chelcea, S. (1996). Memoria socială. În A. Neculau (Ed.), *Psihologie socială: aspecte contemporane* (pp. 109-122). Iași: Polirom.
- Chelcea, S. (2001) *Metodologia cercetării sociologice: Metode cantitative și calitative*. București: Editura Economică.
- Chelcea, S. (2006). *Psihosociologie. Teorie și aplicații*. București: Editura Economică.
- Chirot, D. (1975). The Market, Tradition and Peasant Rebellion: The Case of Romania in 1907. *American Sociological Review*, 40(4), 428-444.

- Ciobanu, M. (2009). Criminalising the past and reconstructing collective memory: the Romanian truth commission. *Europe-Asia Studies*, 61 (2), 313-336.
- Cioflâncă, A. (2010). Nostalgia pentru comunism. *Revista 22* (28 septembrie 2010), disponibil online la adresa <http://www.revista22.ro/nostalgia-pentru-comunism-8962.html>, accesat în 3 iulie 2013.
- Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (2006). *Raport Final*, disponibil online la adresa http://www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf, accesat în 2 iulie 2013.
- Comte, A. (1999). *Discurs asupra spiritului pozitiv*. București: Editura Științifică.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59-71.
- Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Constantiniu, F. (2011) *O istorie sinceră a poporului român*. Ediția a patra. București: Univers Enciclopedic Gold.
- Cooley, C.H. (1902). *Human Nature and the Social Order*, New York: C. Scribner's sons.
- Cooley, C.H. (1918). *Social Process*. New York: C. Scribner's sons.
- Cornea, P. (1973). *Originile romantismului românesc: spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*. București: Cartea Românească.
- Coser, L.A. (1992). The Revival of the Sociology of Culture: The Case of Collective Memory. *Sociological Forum*, 7(2), 365-373.
- Croce, B. (1921). *Theory & History of Historiography*. Londra: George G. Harrap & Co. Ltd.
- Culic, I. (2002). *Câștigătorii: elita politică și democratizare în România: 1989-2000*. Cluj-Napoca: Limes.
- Culic, I. (2005). Re-Writing the History of Romania after the Fall of Communism. *History Compass*, 3(1), 1-21.
- Dewey, J. (1938). *Logic: The Theory of Inquiry*. New York: Henry Holt and Company.
- Diaconescu, M.G. (2004). Gândirea politică a lui Ștefan Jósika, cancelarul principelui Sigismund Báthory (Paternitatea unei idei politice: unirea Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova). *Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie a Transilvaniei*, vol. I, 17-42.
- Djuvaru, N. (2008). *Există istorie adevărată?* București: Humanitas.
- Dobrincu, D. și Iordachi, C. (Eds.). (2005). *Țărănimea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*. Iași: Polirom.

- Docea, V. (2010). History, Ideology and Collective Memory. Reconstructing the Identities of Timișoara by Means of Monographies and Street Names during the Communist Regime (1947-1989). *Acta Universitatis Sapientiae. European and Regional Studies*, 1(1), 83-102.
- Dogan, M. și Pahre, R. (1997). *Noile Științe Sociale. Interpenetrarea disciplinelor*. București: Editura Alternativ.
- Douglas, M. (1986). *How Institutions Think*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Dragnea, M. (2001). Reformele lui Cuza: schimbarea la față a României. *Historia.*, disponibil online la adresa http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/reformele-lui-cuza-schimbarea-fa-romaniei, accesat în 10 octombrie 2013.
- Dumitran, D. (2004). Reacții transilvănene la edictul de toleranță iosefin, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 8, 87-98.
- Durkheim, E. (1995). *Formele elementare ale vieții religioase*. Iași: Polirom.
- Durkheim, E. (2002). *Regulile metodei sociologice*. Iași: Polirom.
- Eastman, L. (1990). *The Abortive Revolution: China Under Nationalist Rule, 1927-1937*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ebbinghaus, H. (1913). *Memory: A Contribution to Experimental Psychology*. New York: Teachers College, Columbia University, disponibil online la adresa <http://psy.ed.asu.edu/~classics/Ebbinghaus/index.htm>, accesat în 10 octombrie 2013.
- Eldredge, N. și Gould, S.J. (1972). Punctuated Equilibria: An Alternative to Phyletic Gradualism. În T.J. Schopf (Ed.), *Models in Paleobiology* (pp. 82-115). San Francisco: Cooper & Co.
- Elias, N. (1956). Problems of Involvement and Detachment. *The British Journal of Sociology*, 7(3), 226-252.
- Elias, N. (2002). *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice*. Vol. I: *Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale*, Vol. II: *Transformări ale societății. Schița unei teorii a civilizării*. Iași: Polirom.
- Elster, J. (2004). *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Ernu, V., Rogozanu, C., Siulea, C. și Tichindeleanu, O. (Eds). 2008. *Iluzia anticomunismului: Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*. Chișinău: Cartier.
- Evans, R.J. (1997). *In Defence of History*. Londra: Granta Books.
- Febre, L. (1982). *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Feyerabend, P. (1975). *Against Method*. Londra și New York: Verso.
- Flaherty, M. și Fine, G.A. (2001). Present, Past, and Future: Conjugating George Herbert Mead's perspective on time. *Time & Society*, 10(2-3), 147-161.
- Flonta, M. (2004). Studiu introductiv. În B. Russel. *Problemele filosofiei* (pp. vii-xxi), București: Editura All.
- Foucault, M. (1977). *Language, counter-memory, practice: selected essays and interviews*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Foucault, M. (1980). Truth and power. În C. Gordon (Ed.). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writing 1972-1977* (pp. 109-133), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1998). *Ordinea discursului: un discurs despre discurs*. București: Eurosong & Book.
- Foucault, M. (1999). *Arheologia cunoașterii*. București: Univers.
- Frisch, M. (1989). American History and the Structures of Collective Memory: A Modest Exercise in Empirical Iconography. *The Journal of American History*, 75(4), 1130-1155.
- Gallagher, T. (2004). *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*. București: Humanitas.
- Gallie, W.B. (1956). Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167-198.
- Geertz, C. (1973). Ideology as a Cultural System. În *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (pp. 193-233), New York: Basic Books.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gellner, E. (1988). *Plough, Sword and Book: The Structure of Human History*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Georgescu, V. (1992). *The Romanians. A History*. Columbus: Ohio State University Press.
- Georgescu, V. (2008). *Politică și istorie: cazul comuniștilor români 1994-1977*. București: Humanitas.
- Gerth, H.H. și Mills, W.C. (1946). Introduction: The Man and His Work, în *From Max Weber: Essays in Sociology* (pp. 3-74). New York: Oxford University Press.
- Gheorghiuță, A. (2010). Trecutul comunist în conștiința adolescenților, în G. Bădescu et al, *Implicarea civică și politică a tinerilor* (pp. 64-71). Constanța: Editura Dobrogea.
- Ghibu, O. (1975). *Din istoria literaturii didactice românești*. București: Editura Didactică și Pedagogică.

- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Gillis, J.R. (1994). Memory and Identity: The history of a Relationship. În J.R. Gillis (Ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity* (pp. 3-24). Princeton: Princeton University Press.
- Glass, J., Bengtson, V.L. și Dunham, C.C. (1986). Attitude Similarity in Three-Generation Families: Socialization, Status Inheritance, or Reciprocal Influence? *American Sociological Review*, 51(5), 685-698.
- Goina, C. (2000). *The ethnicization of politics: the case of Targu-Mures, 1990*. Teză de disertație, Los Angeles: University of California, Los Angeles.
- Goldthorpe, G.H. (1991). The Uses of History in Sociology: Reflections on some Recent Tendencies, *The British Journal of Sociology*, 42, 211-230.
- Goody, J. (2006). *The Theft of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Grice, H.P. (1975) Logic and conversation. În P. Cole și J.L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts* (pp. 41–58.), New York: Academic Press.
- Grosescu, R. și Ursachi, R. (2009). *Justiția penală de tranziție. De la Nurnberg la postcomunismul românesc*. Iași: Polirom.
- Gross, P. și Tismăneanu, V. (2005). The End of Postcommunism in Romania. *Journal of Democracy*, 16(2), 146-162.
- Habermas, J. (2005). *Sfera publică și transformarea ei structurală*. București: comunicare.ro
- Hacking, I. (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row Colophon Books.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago și Londra: The University of Chicago Press.
- Halbwachs, M. (2007). *Memoria colectivă*. Iași: Institutul European.
- Haugen, E.I. (1966). Linguistics and Language Planning. În W. Bright (Ed.). *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference 1964* (pp. 50-71), The Hague: Mouton De Gruyter.
- Hitchins, C. (1987). *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1700-1868*, Volumul I, Cluj-Napoca: Dacia.
- Hitchins, C. (1998a). *Românii 1774-1866*. București: Humanitas.

- Hitchins, C. (1998b). *România 1866-1944*. București: Humanitas.
- Hobsbawm, E.J. (1983). Introduction: Inventing Tradition. În E.J. Hobsbawm și T. Ranger (Eds.), *The Invention of Tradition* (pp. 1-14), Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E.J. (1983). Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914. În E.J. Hobsbawm și T. Ranger (Eds.), *The Invention of Tradition* (pp. 263-308), Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E.J. (1997). *On History*. New York: The New Press.
- Hobsbawm, E.J. și Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E.J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howards, J.E. (1986) The New Historicism in Literary Studies. *English Literary Renaissance*, 16(1), 13–43.
- Hroch, M. (1985). *Social Preconditions National Revival in Europe. A Comparative Anarysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington, S.P. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*. Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Hutchison, J. și Smith, A.D. (1994). *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Ianoș, N.R. (2010). *Educația în învățământul primar român din Transilvania (1850-1870)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca: Universitatea Babeș-Bolyai.
- Illich, I. (1971). *Deschooling Society*. New York: Harper & Row.
- Iluț, P. (1997). *Abordarea calitativă a sociumanului: concepte și metode*. Iași: Polirom.
- Iluț, P. (2000). *Iluzia localismului și localizarea iluziei. Teme actuale de psihosociologie*. Iași: Polirom.
- Iluț, P. (2009). *Psihologie socială și sociopsihologie*. Iași: Polirom.
- Iluț, P. (2011). The necessity of complementarity in socio-human sciences. *International Colloquium of Social Sciences ACUM*, 5(2), 9-13.
- Iluț, P. și Rusu, M.S. (2013). Sociologia postmodernă și capcanele teoretizării *haute couture*. În P. Iluț (Ed.). *În căutare de principii. Epistemologie și metodologie socială aplicată* (pp. 91-112), Iași: Polirom.

- Ingrao, C. (2009). Weapons of Mass Instruction: Schoolbooks and Democratization in Multiethnic Central Europe. *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, 1(1), 180-189.
- Jack, F. și Hayne, H. (2007). Eliciting adults' earliest memories: does it matter how we ask the question?. *Memory*, 15(6), 647-63.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Jarman, D., D'Amico, S.C. și Ward-Jackson, N. (1986). *Caravaggio*, DVD. Directed by Derek Jarman, British Film Institute (BFI).
- Jelin, E. (2003). *State Repression and the Labors of Memory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jenkins, K. și Munslow, A. Introduction, În K. Jenkins și A. Munslow (Eds.). *The Nature of History Reader* (pp. 1-18). Londra: Routledge.
- Karnoouh, C. (2011). *Inventarea poporului-națiune: cronici din România și Europa Orientală: 1973-2007*. Cluj-Napoca: Ideea Design & Print.
- Krippendorff, K. (2004) *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, Londra, New Delhi: Sage Publications.
- Kuhn, T.S. (2008). *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas.
- Lakatos, I. (1978). *The Methodology of Scientific Research Programmes. Philosophical Papers Volume 1*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Laudan, L. (1978). *Progress and Its Problems: Towards a Theory of Scientific Growth*. Berkeley, Los Angeles și Londra: University of California Press.
- Laudan, L. (1978). *Progress and Its Problems: Towards a Theory of Scientific Growth*. Berkeley și Los Angeles: University of California Press.
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory*. New York: Columbia University Press.
- Lenin, V.I. (1964). Revoluția socialistă și dreptul națiunilor la autodeterminare. În *Opere complete*. Vol. 27 (pp. 260-274), București: Editura Politică.
- Lenski, G. (2002). *Putere și privilegii: o teorie a stratificării sociale*. Timișoara: Amarcord.
- Leroi-Gourhan, A. (1993). *Gesture and Speech*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lewis, B. (1975). *History: Remembered, Recovered, Invented*. Princeton: Princeton University Press.
- Lewis, B. (2008). The Periodization of History. Prelegere ținută la Universitatea Tel Aviv în 7 ianuarie 2008.

- Livezeanu, I. (1998). *Cultură și naționalism în România Mare: 1918-1930*. București: Humanitas.
- Locke, J. (1961). *Eseu asupra intelectului omenesc*. București: Editura Științifică.
- Lowenthal, D. (1998). *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: Free Press.
- Lowenthal, D. (2002). *Trecutul este o țară străină*. București: Curtea Veche Publishing.
- Löwy, M. (1976). Marxists and the national question. *New Left Review*, I/96, 81-100.
- Lyotard, J.-F. (1993) *Condiția postmodernă: raport asupra cunoașterii*. București: Editura Babel.
- Maier, C.S. (1988). *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maines, D. R., Sugrue, N.M. și Katovich, M.A. (1983). The Sociological Import of G.H. Mead's Theory of the Past. *American Sociological Review*, 48(2), 161-173.
- Malinowski, B. (2004). Myth in Primitive Psychology. În *Magic, Science and Religion and Other Essays* (pp. 72-124), New York: The Free Press.
- Mannheim, K. (1952). The Sociological Problem of Generations. În *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276-323), Londra: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Marcu, O. (2011). Funcția educativă a istoriei la Aaron Florian (1805-1887), *Transilvania*, nr. 6-7, 114-122.
- Marx, K. (1960). Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte. În K. Marx și F. Engels, *Opere*, Vol. 8 (pp. 115-227), București: Editura Politică.
- Marx, K. și Engles, F. (1958). Manifestul Partidului Comunist. În K. Marx și F. Engels, *Opere*, Vol. 4 (pp. 461-500), București: Editura Politică.
- Mârza, I. (1982-1983). Manuale de istorie folosite la școlile din Transilvania între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea. *Sargetia*, XVI-XVII, 577-605.
- McNeill, W.H. (1986). Mythistory, or Truth, Myth, History, and Historians, *American Historical Review*, 91, 1-10.
- Mead, G.H. (1929). The Nature of the Past. În J. Coss (Ed.), *Essays in Honor of John Dewey*. New York, NY: Henry Holt & Co., disponibil online la adresa http://www.brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs2/papers/Mead_1929d.html, accesat în 10 octombrie 2013.
- Mead, G.H. (1932). *The Philosophy of the Present*. LaSalle, IL: Open Court.
- Mead, G.H. (1934). *Mind Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Merton, R.K. (1973). The Normative Structure of Science. În *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations* (pp. 223-280), Chicago: The University of Chicago Press.
- Middleton, D. (1987). Collective Memory and Remembering: Some Issues and Approaches, in *The Quarterly Newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition*, 9(1), 2-5.
- Mills, C.W. (1956). *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Mills, C.W. (1975). *Imaginația sociologică*. București: Editura Politică.
- Misztal, Barbara A. (2003). *Theories of Social Remembering*. Philadelphia, PA: Open University Press.
- Mitu, S. (1997). *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. București: Humanitas.
- Mullaney, J. (2001). Like A Virgin: Temptation, Resistance, and the Construction of Identities Based on “Not Doings”. *Qualitative Sociology*, 24(1), 3-24.
- Murgescu, M.-L. (1999). *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*. Iași: Editura A'92.
- Neusner, J. (1996). *The Presence of the Past, the Pastness of the Present: History, Time, and Paradigm in Rabbinic Judaism*. Bethesda, MA: Capital Decisions Limited.
- Nicolescu, B. (1999). *Transdisciplinaritatea (manifest)*. Iași: Polirom.
- Nietzsche, F. (1994). *A doua considerație inoportună. Despre folosul și neajunsurile istoriei pentru viață*. București: Ararat.
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 7-24.
- Novick, P. (1988). *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Novick, P. (1999). *The Holocaust and Collective Memory: The American Experience*. Boston: Houghton Mifflin.
- Olick, J. (1998). What does it mean to normalize the past? Official memory in German politics since 1989. *Social Science History*, 22 (4), 547-571.
- Olick, J.K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333-348.
- Olick, J.K. (2006). Products, Processes, and Practices: A Non-Reificatory Approach to Collective Memory. *Biblical Theology Bulletin: A Journal of Bible and Theology*, 36(5), 5-14.

- Olick, J.K. (2007). 'Collective memory': A memoir and prospect. *Memory Studies*, 1(1), 19-25.
- Olick, J.K. și Levy, D. (1997). Collective Memory and Cultural Constraint: Holocaust Myth and Rationality in German Politics, *American Sociological Review*, 62(6), 921-936.
- Olick, J.K. și Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From 'Collective Memory' to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140.
- Olick, J.K., Vinitzky-Seroussi, V. și Levy, D. (Eds.). (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford și New York: Oxford University Press.
- Ornea, Z. (1996). *Anii treizeci: Extrema dreapta românească*. Ediție revăzută. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Pascu, Ș. și Gyémánt, L. (1991). Studiu introductiv. În I. Budai-Deleanu. *De Originibus Populorum Transylvaniae [Despre Originile Popoarelor din Transilvania]*. București: Editura Enciclopedică.
- Pârâianu, R. (2002). National Prejudices, Mass Media and History Textbooks: The Mitu Controversy. În B. Trencsényi, D. Petrescu, C. Petrescu, C. Iordachi și Z. Kántor (Eds.). *Nation-Building and Contested Identities Romanian & Hungarian Case Studies* (pp. 93-117), Budapesta/Iași: Regio Books/Polirom.
- Peirce, C.S. (1931). CP 1.13, 1.37, 1.141 în *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, C. Hartshorne și P. Weiss (Eds.), Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Petre, Z. (2010). Cum au reinventat istoricii comuniști biografia lui Burebista. *Historia*, 99, disponibil online la adresa http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/cum-au-reinventat-istoricii-comunisti-biografia-lui-burebista, accesat 10 octombrie 2013.
- Petreu, M. (2009). *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu - Mihail Sebastian*. Iași: Polirom.
- Phillips, N. și Hardy, C. (2002). *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction* (Vol. 50). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Pleșa, L. (2006). Mihail Roller și „stalinizarea” istoriografiei românești. *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10(1), 165-177.
- Plumb, J. D. (1969). *The Dead of the Past*. New York: Macmillan Press, Ltd.
- Popper, K.R. (1981). *Logica cercetării*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Popper, K.R. (2005). *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Vol I: *Vraja lui Platon*, Vol. II: *Epoca marilor profeții - Hegel și Marx*. București: Humanitas.

- Popular Memory Group. (1998). Popular memory: Theory, politics, method. În R. Perks și A. Thomson (Eds.). *The Oral History Reader* (pp. 75-86), Londra și New York: Routledge.
- Prager, J. (2001). Collective Memory, Psychology of. În N. Smelser și P.B. Baltes, (Eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 2223-2227), Elsevier Science.
- Prodan, D. (1984). *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ranger, T. (1993). The Invention of Tradition Revisited: The Case of Colonial Africa În T. Ranger și O. Vaughan (Eds.). *Legitimacy and State in Twentieth Century* (pp. 62-111), Londra: Macmillan.
- Renan, E. (1990). What is a Nation? În H.K. Bhabha (Ed.), *Nation and Narration* (pp. 8-22). Londra și New York: Routledge.
- Rezachevici, C. (2000). Legenda și substratul ei istoric. Mihai Viteazul "Restitutor Daciae"?. *Magazin Istoric*, Octombrie 2000, disponibil online la adresa <http://web.archive.org/web/20071121152143/http://www.itcnet.ro/history/archive/mi2000/current10/mi8.htm>, accesat în 10 octombrie 2013.
- Richardson, J. (2008). Nietzsche's Problem of the Past. În M. Dries (Ed.). *Nietzsche on Time and History* (pp. 87-112), De Gruyter.
- Ricœur, P. (2001). *Memoria, istoria, uitarea*. Timișoara: Amarcord.
- Roper, S.D. (2000). *Romania: The Unfinished Revolution*. Amsterdam: Harwood Academic
- Rosenau, P.M. (1992). *Post-Modernism and the Social Sciences. Insights, Inroads, and Intrusions*. Princeton: Princeton University Press.
- Rotariu, T. (2013). Sociologia ca știință. În P. Iluț (Ed.). *În căutare de principii: epistemologie și metodologie socială aplicată* (pp. 27-61), Iași: Polirom.
- Rotariu, T. și Iluț, P. (2006). *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*. Ediția a doua. Iași: Polirom.
- Rousseau, J.-J. (1957). *Contractul social*. București: Editura Științifică.
- Rusu, M.S. (2011). The Colonization of the Past and the Construction of Mnemonic Order. *Studia UBB Sociologia*, 46(2), 39-57.
- Ryan, D. (2005). Time and Social Theory. În *The Encyclopedia of Social Theory* (pp. 837-840). Thousand Oaks, Londra, New Delhi: Sage Publications.
- Samuel, R. (1994). *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. Londra și New York: Verso.

- Schacter, D.L., Gilbert, D.T. și Wegner, D.M. (2009). *Psychology*. New York: Worth Publishers.
- Schifirneș, C. (2004). *Formele fără fond, un brand românesc*. București: comunicare.ro
- Schudson, M. (1987). Preservation of the Past in Mental Life, *The Quarterly Newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition*, 9(1), 5-11.
- Schudson, M. (1989). The Present in the Past versus the Past in the Present. *Communication*, 11, 105-113.
- Schudson, M. (1995). Dynamics of Distorsion in Collective Memory. În D.L. Schacter (Ed.), *Memory Distortion: How Minds, Brains, and Societies Reconstruct the Past* (pp. 346-364). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schwartz, B. (1996). Introduction: The Expanding Past. *Qualitative Sociology*, 19(3), 275-282.
- Schwartz, B. (1996). Memory as a Cultural System: Abraham Lincoln in World War II, *American Sociological Review*, 61(5), 908-927.
- Schwartz, B. (2000). *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Schwartz, B. (2007). Collective Memory. În G. Ritzer (Ed.), *Blackwell Encyclopedia of Sociology* (pp. 588-590), Malden, MA și Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Shafir, M. (2007). Raportul Tismăneanu: Note din public și din culise. *Tribuna*. (1-15 martie).
- Shils, E. (1971). Tradition. *Comparative Studies in Society and History*, 13(2), 122-159.
- Shils, E. (1981). *Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Siani-Davies, P. (2006). *Revoluția română din decembrie 1989*. Humanitas: București.
- Smith, A.D. (1986). *The Ethnic Origins of the Nations*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Smith, A.D. (1991). *National Identity*. New York: Penguin Books.
- Smith, A.D. (1998) *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. New York: Routledge.
- Sontag, S. (2011). *Privind la suferința celuilalt*. București: Humanitas.
- Southgate, B. (2001). *History: What & Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives*. Ediția a doua. Londra și New York: Routledge.
- Stan, L. (2013). *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stan, L. și Turcescu, L. (2007). *Religion and Politics in Post-Communist Romania*. Oxford și New York: Oxford University Press.

- Stanley, L. (2010). To the letter: Thomas and Znaniecki's *The Polish Peasant* and writing a life, sociologically. *Life Writing*, 7(2), 139-151.
- Stock, B. (1990). *Listening for the Text: On the Uses of the Past*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Teitel, R.G. (2000). *Transitional Justice*. Oxford și New York: Oxford University Press.
- Teodor, P. (1970). *Evoluția gândirii istorice românești*. Cluj: Dacia.
- Thomas, W.I. și Thomas, D.S. (1928). *The child in America: Behavior problems and programs*. New York, NY: Knopf, disponibil online la adresa http://www.brocku.ca/MeadProject/Thomas/Thomas_1928_13.html, accesat în 10 octombrie 2013.
- Thompson, K. (2002). *Emile Durkheim*. New York: Routledge.
- Tilly, C. (1980). Historical Sociology. *Current Perspectives in Social Theory*, 1, 55-59.
- Tilly, C. (1984). *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. Russell Sage Foundation Publications.
- Tismăneanu, V. (2005). *Stalinism pentru eternitate*. Iași: Polirom.
- Tismăneanu, V. (2012). *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*. Berkeley și Los Angeles: University of California Press.
- Tismăneanu, V. (2013). Stânga, dreapta și catastrofa comunistă. *Evenimentul zilei* (13 mai 2013), disponibil online la adresa <http://www.evz.ro/detalii/stiri/stanga-dreapta-si-catastrofa-comunista-1037058.html>, accesat în 3 iulie 2013.
- Tocqueville, A. de (1841). *Democracy in America*, Vol. 2, New York: J. & H.G. Langley.
- Todorov, T. (2003). *Hope and Memory. Lessons from the Twentieth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Tomiță, A. (2007). *O istorie „glorioasă”. Dosarul protocronismului românesc*. București: Cartea Românească.
- Tota, A. L. (2001). Homeless Memories: How Societies Forget their Past. *Studies in Communication Sciences*, 1, 193-214.
- Trevor-Roper, H. (1983). The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland. In E.J. Hobsbawm și T. Ranger (Eds.), *The Invention of Tradition* (pp. 15-42). Cambridge: Cambridge University Press.
- Urban, G.R. (Ed.). (1979). *Communist Reformation: Nationalism, Internationalism and Change in the World Communist Movement*. New York: St. Martin's Press.
- Urry, J. (1996). How societies remember the past. În S. Macdonald și G. Fyfe (Edss). *Theorising Museums* (pp. 45-65). Oxford: Sociological Review Monographs.

- Vansina, J. (1985). *Oral Tradition as History*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Verdery, K. (1991). *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles și Oxford: University of California Press.
- Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Wallerstein, I. (2003). Anthropology, Sociology, and Other Dubious Disciplines. *Current Anthropology*, 44(4), 453-465.
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham și Londra: Duke University Press.
- Watts, A. (2000). *What is Zen*. Novato, CA: New World Library.
- Weber, E. (1976). *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Stanford: Stanford University Press.
- Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*, tradusă, editată și prefațată de H.H. Gerth și C. Wright Mills, New York: Oxford University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press.
- Weinberg, S. (2008). *Visul unei teorii finale*. București: Humanitas.
- Wertsch, J.V. (2004). Specific Narratives and Schematic Narrative Templates. În P. Seixas (Ed.). *Theorizing Historical Consciousness* (pp. 49-62), Toronto: University of Toronto Press.
- Wertsch, J.V. (2004). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wertsch, J.V. (2012). Deep Memory and Narrative Templates: Conservative Forces in Collective Memory. În A. Assmann și L. Shortt (Eds.). *Memory and Political Change* (pp. 173-185), Palgrave Macmillan.
- Wertsch, J.V. și Roediger III, H. L. (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory*, 16(3), 318-326.
- White, H. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore și Londra: The Johns Hopkins University Press.
- White, R. (2005). Herder: On the Ethics of Nationalism. *Humanitas*, XVIII(1-2), 166-181.
- Whyte, W.F. (1943). *Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Wilson, E.O. (2003). *Sociobiologia*. București: Editura Trei.
- Wittgenstein, L. (2003). *Cercetări filozofice*. București: Humanitas.
- Wood, N. (1999). *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in Postwar Europe*. Oxford: Berg.
- Woodward, K.L. (1999) 2000 Years Of Jesus. *Newsweek Magazine*. 4 aprilie.
- Xenopol, A.D. (1997). *Teoria istoriei*. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Zamfir, C. (2005). *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*. Ediția a II-a. Iași: Polirom.
- Zelizer, B. (1995). Reading the Past against the Grain: The Shape of Memory Studies. *Critical Studies in Mass Communication*, 12(2), 214-239.
- Zerubavel, E. (1996). Social Memories: Steps to a Sociology of the Past. *Qualitative Sociology*, 19(3), 283-299.
- Zerubavel, E. (1997). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zerubavel, E. (1998). Language and Memory: "Pre-Columbian" America and the Social Logic of Periodization. *Social Research*, 65(2), 315-330.
- Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zub, A. și Antohi, S. (2002). *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*. Iași: Polirom.